

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

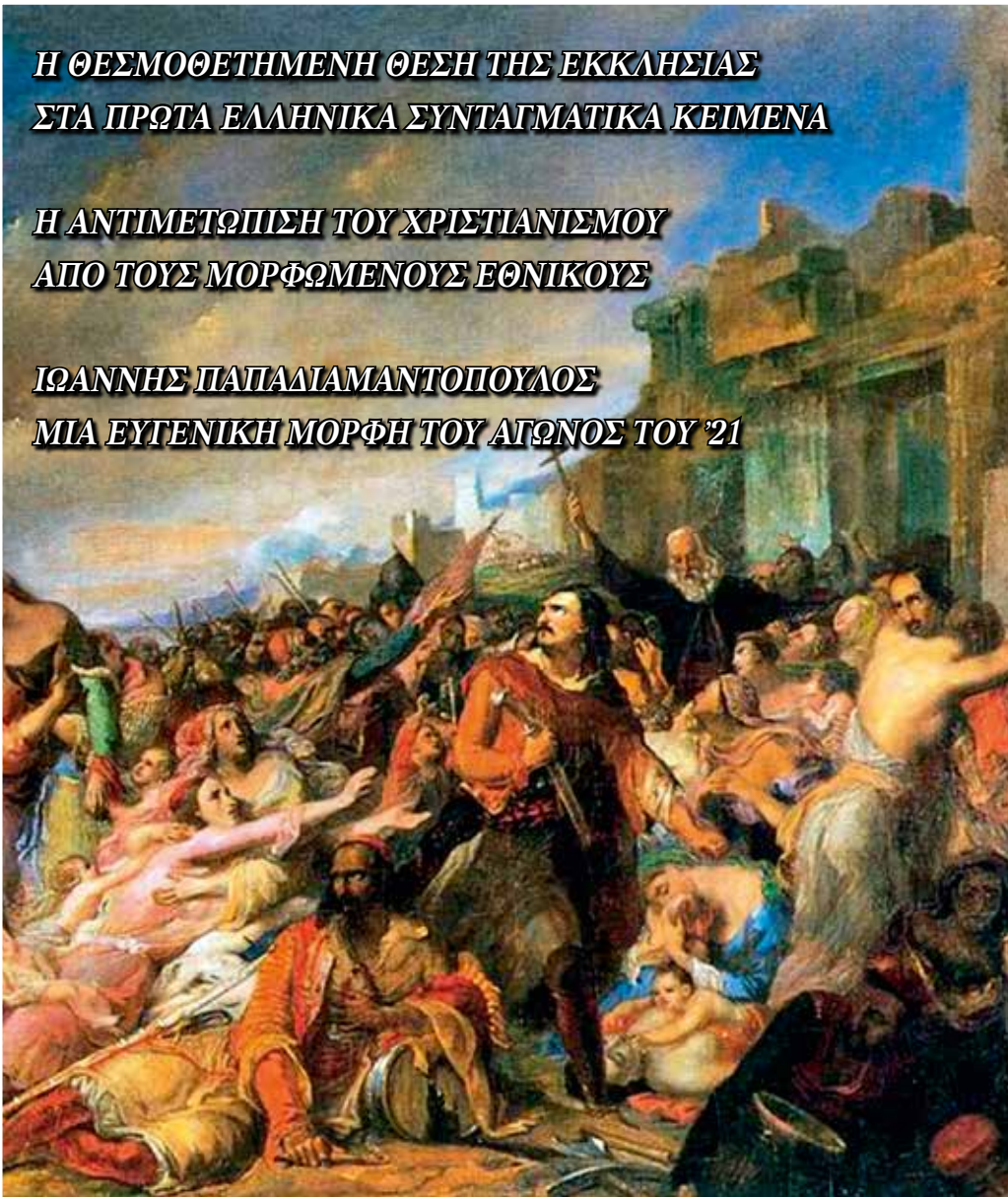
ΕΤΟΣ 80^ο | ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2017 | ΑΡΙΘ. 762

**Η ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΣΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ**

**Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ**

**ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΙΑ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΟΥ '21**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

« <i>BION AËION THS PISTEWΣ</i> » Γ.Β.Μ.	41
Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ.....	43
Η ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	51
ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΑ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΟΥ '21 ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ	59
Δ/Α ΚΑΘΕΤΗΡΙΑΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΑΡΔΙΑΚΩΝ ΒΑΛΒΙΔΟΠΑΘΕΙΩΝ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΙΛΑΤΗΣ	66
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Κ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ	71
Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΤΑΞΑΣ.....	72
<i>ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i> ΒΑΝΔΑΛΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΤΗΡΙΩΝ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	74
ΠΟΥ ΤΟΝ ΘΥΜΗΘΗΚΑΤΕ ΤΟΝ ΦΑΛΜΕΡΑΓΙΕΡ; ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ.....	77
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡ. ΦΡΑΓΚΟΣ Π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΟΥΤΣΟΣ.....	80

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρότσι 14, 105 61 Άθῆνα, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θελξινόσ 1, 166 74 Γλυφάδα

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιφυλάσσει σέ ἑαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατά τήν κρίση της ὁποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ἢ μή, δέν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Ὁλοκληρωμένες ἴυσεις ἔντυπης ἐπικοινωνίας
Ἄνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἄχαρνῶν, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα, Μάρτος 2017

Εἰκόνα ἔξωφύλλου: «Ἡ τελευταία μετάληψη τῶν Μεσολογγιτῶν». Λεπτομέρεια ἀπό πίνακα τοῦ Louis Josef Toussain Rossignion (1781-1850).

«ΒΙΟΝ ΑΕΙΟΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ»

Ο Χριστιανισμός δεν είναι θεωρία. Δεν είναι εὐσεβοφάνεια. Είναι πράξη και ζωή. Είναι «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργούμενη» (Γαλ. ε' 6). Ἀπαραίτητη ἡ πίστη, χωρίς ὅμως τὰ ἔργα εἶναι νεκρὴ καὶ ἀνενεργός. Ἄν δὲν μεταμορφώνει τὴν ζωὴ καὶ δὲν τὴν δραστηριοποιεῖ καὶ δὲν τὴν παρακινεῖ σὲ ἔργα ἀγάπης καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, τί πίστη εἶναι; Πίστη πού δὲν ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ

Ἄν δὲν μεταμορφώνει τὴν ζωὴ καὶ δὲν τὴν δραστηριοποιεῖ καὶ δὲν τὴν παρακινεῖ σὲ ἔργα ἀγάπης καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, τί πίστη εἶναι; Πίστη πού δὲν ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ καλοσύνη, ἀπὸ τὴν συμπάθεια καὶ τὴν συγγνώμη, εἶναι ἀδρανὴς καὶ ἀνωφελής. Εἶναι σῶμα χωρὶς ψυχὴ, ἀκίνητη καὶ ἄχρηστη.

Ὁ Χριστιανισμός δεν είναι θεωρία. Δεν είναι εὐσεβοφάνεια. Είναι πράξη και ζωή. Είναι «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργούμενη» (Γαλ. ε' 6). Ἀπαραίτητη ἡ πίστη, χωρίς ὅμως τὰ ἔργα εἶναι νεκρὴ καὶ ἀνενεργός. Ἄν δὲν μεταμορφώνει τὴν ζωὴ καὶ δὲν τὴν δραστηριοποιεῖ καὶ δὲν τὴν παρακινεῖ σὲ ἔργα ἀγάπης καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, τί πίστη εἶναι; Πίστη πού δὲν ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ καλοσύνη, ἀπὸ τὴν συμπάθεια καὶ τὴν συγγνώμη, εἶναι ἀδρανὴς καὶ ἀνωφελής. Εἶναι σῶμα χωρὶς ψυχὴ, ἀκίνητη καὶ ἄχρηστη.

καλοσύνη, ἀπὸ τὴν συμπάθεια καὶ τὴν συγγνώμη, εἶναι ἀδρανὴς καὶ ἀνωφελής. Εἶναι σῶμα χωρὶς ψυχὴ, ἀκίνητη καὶ ἄχρηστη.

Ἡ πίστη θὰ μπορούσε νὰ παρομοιασθεῖ μὲ τὴν ρίζα. Ἐφ' ὅσον δὲν παράγει βλάστηση καὶ καρποφορία σὲ ἔργα ἀρετῆς, ἀγιότητας, ἀγάπης, εἶναι ρίζα ξερὴ. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα, ἐφ' ὅσον δὲν βλαστάνουν ἀπὸ τὴν ρίζα τῆς πίστεως, εἶναι ἀμφιβόλου ἀξίας καὶ σημασίας. Εἶναι δυνατόν νὰ γίνονται πρὸς ἐπίδειξη καὶ μὲ ἰδιοτελεῖς σκοπούς.

* * *

στοῦ εἶναι ἡ μεταξύ τους ἀγάπη.

«Ἄν μὴ καὶ βίον προσθῶμεν τῆς πίστεως ἄξιον, τὴν ἐσχάτην δώσομεν δίκην. Καὶ τοῦτο ἔδειξεν... ὁ μακάριος Παῦλος... Ἐδειξε δὲ καὶ ἐπὶ τῶν Εὐαγγελιστῶν ὁ Χριστός... Περὶ μὲν γὰρ δογμάτων ὀλιγάκις διαλέγεται· οὐδὲ γὰρ δεῖται πόνου τὸ πρᾶγμα· περὶ δὲ βίου πολλάκις, μᾶλλον δὲ πανταχοῦ· διπνεκῆς γὰρ ὁ πρὸς τοῦτο πόλεμος, διὸ καὶ ὁ πόνος» (Χρυσόστομος).

Ἄν μαζὶ μὲ τὴν πίστη δὲν ἔχουμε καὶ βίον ἄξιο τῆς πίστεως, μᾶς λείπει τὸ χρυσὸ στόμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅχι ἀπλῶς δὲν θὰ κερδίσουμε τίποτα, ἀλλὰ θὰ τιμω-

ρηθοῦμε αὐστηρά. Κατ' ἐπανάληψη τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ἔχει τονίσει ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Καὶ ὄχι μόνον αὐτός. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος τὸ διακηρύττει μέσα στὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια. Πολὺ λίγο κάνει λόγο γιὰ τὰ δόγματα. Καὶ αὐτό, γιὰτὶ οἱ δογματικὲς καὶ ἀτέρμονες συζητήσεις δὲν ἀπαιτοῦν κόπο οὔτε προϋποθέτουν ὅπωςδῆποτε ἀγῶνα πνευματικό.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι δεινὸς συζητητὴς τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ μεγάλος δογματολόγος, καὶ τὸ δόγμα νὰ μὴν ἀγγίζει καθόλου τὴν ζωὴ του. Ἰσως καὶ νὰ γίνεται ἀφορμὴ ἀντιθέσεων, διαπληκτισμῶν καὶ ἐχθρότητας. Νὰ γιὰτὶ ὁ Κύριος στρέφει ἄλλοῦ τὴν προσοχὴ μας: Στὴν ἀγιότητα τῆς ζωῆς καὶ στὴν ἄσκησι τῆς ἀγάπης. Γι' αὐτὰ συνεχῶς καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία κάνει λόγο. Γιὰτὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν κατάρτιση τῆς ἀρετῆς εἶναι δύσκολος, κοπιαστικός. Συχνὰ ἀπαιτεῖ ἰδρωτὰ καὶ αἷμα.

Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ τόνιζε καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος: *«Τί τὸ ὄφελος, ἐὰν ἐλληνιστὶ λαλοῦμεν, βαρβαρίζομεν δὲ τῇ γνώμῃ; Τί τὸ ὄφελος, ἐὰν εὐσύνθετος μὲν ὁ λόγος, κακοσύνθετος δὲ ὁ τρόπος; Πολὺ κάλλιόν ἐστι μίτε τῶν Ἑλλήνων εἰδέναι φωνήν, καὶ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ κεκτηῖσθαι. Εἰ μὲν γὰρ σοφιστοῦ διδασκαλεῖον ἦν ἡ Ἐκκλησία, εὐγλωττίας ἦν καιρὸς. Ἐπειδὴ δὲ τρόπων ἀγῶν καὶ καρποφορίαν τὸ προκειμένον καὶ προσδοκία οὐρανῶν τὸ προσδοκώμενον, μὴ γλώττα ζητεῖσθω, ἀλλ' ὁ τρόπος κατορθοῦσθω».*

Κανένα ὄφελος ἀπὸ τὴν τορνευμένη γλῶσσα καὶ τὰ λεκτικὰ θεολογικὰ σχήματα, ἂν ἡ γνώμη μας, ἡ σκέψη μας καὶ ἡ ζωὴ μας εἶναι ἄξεστη καὶ βαρβαρική. Ὁ ὁμορφα φτιαγμένος καὶ πειστικὸς λόγος μας σὲ τίποτα δὲν μᾶς ὠφελεῖ, ὅταν εἶναι

---

*Ὅλα ἀνακεφαλαιώνονται
στὴν πρώτη καὶ μεγάλη
ἐντολή, τὴν ἐντολὴ τῆς
ἀγάπης. Μὲ αὐτὴν ἀπο-
δεικνύουμε τὴν γνησιότη-
τα τῆς πίστεώς μας, τὴν
χριστιανικὴ μας ιδιότητα.
Χωρὶς τὴν ἀγάπη δὲν
ἔχουμε τίποτα καὶ δὲν
εἴμαστε τίποτα.*

κακότερο ἢ ἡ ζωὴ μας. Εἶναι προτιμώτερο νὰ ἀγνοοῦμε τὶς πολλὰς γνώσεις ποὺ δὲν συνοδεύονται μὲ ἀρετὴ καὶ νὰ ἔχουμε βαθιὰ τυπωμένο στὴν καρδιά μας, σὰν μόνιμο κτῆμα, τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ. Ἄν ἡ Ἐκκλησία ἦταν σχολὴ φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, τότε θὰ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ εὐγλωττία. Ὅμως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ μᾶς καλεῖ σὲ ἀγῶνες καὶ πνευματικὴ καρποφορία. Μᾶς προβάλλει τὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ ὄχι γίνες κατακτήσεις. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιδίωξη μας δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸν τρόπο γιὰ τὴν κατάρτιση τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

Καὶ ὅλα αὐτὰ ἀνακεφαλαιώνονται στὴν πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, τὴν ἐντολὴ τῆς ἀγάπης. Μὲ αὐτὴν ἀποδεικνύουμε τὴν γνησιότητα τῆς πίστεώς μας, τὴν χριστιανικὴ μας ιδιότητα. Χωρὶς τὴν ἀγάπη δὲν ἔχουμε τίποτα καὶ δὲν εἴμαστε τίποτα.

G.B.M.

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ Β΄

Στο προηγούμενο, Α΄ μέρος τῆς μελέτης μας, ξεκινήσαμε με ἓνα ἐρώτημα: Τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία νὰ καταδιώξει με τέτοια μανία τὸν χριστιανισμὸ καὶ τοὺς χριστιανούς, τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ ἓνα πολυεθνικὸ κράτος καὶ ἄφηνε ἀνοικτὸ τὸ πεδίο γιὰ μιὰ πολὺ μεγάλη πολυφωνία, ἀνερχόμενη κάθε λογῆς θρησκείες ἢ φιλοσοφικὲς θεωρίες;

Ἄν ἐστιάσουμε στὴ θρησκευτικὴ διάσταση τοῦ θέματος, ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι οἱ πρακτικὲς τῶν χριστιανῶν ὑπέσκαπταν τὰ θεμέλια τοῦ θρησκευτικοῦ *συγκρητισμοῦ*· καὶ με δεδομένο ὅτι αὐτὸς ὁ *συγκρητισμὸς* ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς Pax Romana, καὶ κατὰ προέκτασιν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ πρακτικὲς τῶν χριστιανῶν φαίνονταν νὰ ὑποσκάπτουν τὰ θεμέλια τῆς ἴδιας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Στὰ μάτια ὁμως τῶν μορφωμένων ἐθνικῶν ποὺ ἐναντιώθηκαν στὸν χριστιανισμὸ, ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνον θρησκευτικὴ ὑπόθεσις, ἀλλὰ ζήτημα πολὺ πρὸ σύνθετο ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουμε. Ὁ χριστιανισμὸς, ὅπως τὸν ἔβλεπαν, δὲν ἀντιπροσώπευε ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰ νέα θρησκευτικὴ πίστις, ἀλλὰ... μιὰ ἀνατροπὴ ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιών πάνω στὶς ὁποῖες εἶχε σπρηχθεῖ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ χριστιανισμὸς κίρυσσε τὴν ἀνατροπὴ τοῦ παλαιοῦ κόσμου, πράγμα ποὺ αὐτομάτως ἔφερε ὅσους εἶχαν ἀνατραφεῖ με τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ σὲ θέσι ἄμυνας.

Αὐτὸς ὁ τρόπος ἀντιμετώπισις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους ἐθνικοὺς χαρακτηρίζει πρὸ πάντων τὸν δεῦτερο αἰῶνα.

3. Παραδείγματα

Μολοντί οἱ περισσότεροί λογιοὶ καὶ μορφωμένοι ἐθνικοὶ τοῦ δευτέρου αἰῶνα προτιμοῦν νὰ ἀδιαφοροῦν ἐπιδεικτικὰ γιὰ τὴ νέα θρησκεία, καὶ πολὺ ἀπλᾶ δὲν τὴ μνημονεύουν πουθενὰ στὰ συγγράμματά τους, ὑπάρχουν ἐν τούτοις καὶ κάποιοι λίγοι ποὺ ἀναφέρονται στὸν χριστιανισμὸ, ἀφήνοντας νὰ διαφανεῖ χωρὶς πολλὴ δυσκολία ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο τὸν ἔβλεπαν. Τὰ παραδείγματα ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι τὰ πρὸ ἀντιπροσωπευτικὰ.

Ὁ περίφημος σοφιστὴς καὶ συγγραφέας τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων

Λουκιανὸς ὁ Σαμοσατεύς (περ. 120-180) ἐπιτίθεται με σαρκασμὸ καὶ εἰρωνεία ἐναντία στὸν χριστιανισμὸ. Πρὸ συγκεκριμένα, στὸ ἔργο του *Περὶ τῆς Περεργίνου τελευτῆς*, ὅπου διακωμῶδει τὸν δοξομανῆ κυνικὸ Περεργίνο, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ σατιρίσει τὸν χριστιανισμὸ, στὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται νὰ προσῆλθε γιὰ ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ὁ Περεργίνος, καταφέρνοντας χωρὶς δυσκολία ὄχι μόνον νὰ ἐκμάθει «τὴ θαυμαστὴ σοφία τῶν χριστιανῶν», ὅπως γράφει εἰρωνικά ὁ Λουκιανός, ἀλλὰ καὶ νὰ ξεπεράσει τοὺς διδασκάλους του καὶ νὰ θαυμάσθῃ ἀπὸ τοὺς ἀφελεῖς καὶ δεισιδαίμονες χριστιανούς καὶ νὰ ὑμνηθεῖ

ὡς προφίτης καὶ ἐξηγητὴς τῶν Γραφῶν¹. Οἱ χριστιανοὶ διακωμωδοῦνται ἀπὸ τὸν Λουκιανὸν ὡς «κακοδαίμονες», οἱ ὁποῖοι ἔχουν πείσει τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὅτι θὰ γίνωνται ἀθάνατοι καὶ θὰ ζήσουν γιὰ πάντα, ἐξ οὗ καὶ περιφρονοῦν τὸν θάνατο καὶ παραδίδονται οἰκειοθελῶς. Ὁ «πρῶτος νομοθέτης τους», συνεχίζει ὁ Λουκιανός, ἀναφερόμενος προφανῶς στὸν Παῦλο, τοὺς ἔπεισε ὅτι θὰ εἶναι ὅλοι ἀδελφοὶ μεταξύ τους, ἂν ἀρνηθοῦν τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων, προσκυνοῦν τὸν «ἀνασκολοπιμένο ἐκεῖνο σοφιστή» (εἶναι φανερὴ ἢ περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Λουκιανὸς στὸν Χριστό) καὶ ζοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους του. Οἱ χριστιανοὶ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὸν Λουκιανὸν ὡς ἄνθρωποι ποὺ περιφρονοῦν τὰ πάντα, χωρὶς νὰ ξέρουν καλὰ καλὰ τί πιστεύουν («ἄνευ τινὸς ἀκριβοῦς πίστεως τὰ τοιαῦτα παραδεξάμενοι»). Καὶ βεβαίως εἶναι τόσο ἀνόητοι καὶ ἀφελεῖς, ὥστε, ἂν τοὺς πλησιάσει κάποιος ἐπιτίδειος ἀπατεώνας σὰν τὸν Περεργίνο, μπορεῖ νὰ γίνεῖ πλοῦσιος σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα, κοροϊδεύοντας ἀνθρώπους ἀνόητους².

1 Λουκιανοῦ, *Περὶ τῆς Περεργίνου τελευτῆς*, ed. A. M. Harmon, 11.1-12: «Ὅτεπερ καὶ τὴν θαυμαστὴν σοφίαν τῶν χριστιανῶν ἐξέμαθεν, περὶ τὴν Παλαιστίνην τοὺς ἱερεῦσιν καὶ γραμματεῦσιν αὐτῶν συγγενόμενος. Καὶ τί γάρ; ἐν βραχεῖ παῖδας αὐτοὺς ἀπέφηνε, προφήτης καὶ θιασάρχης καὶ ζυναγωγὸς καὶ πάντα μόνος αὐτὸς ὢν, καὶ τῶν βιβλίων τὰ μὲν ἐξηγεῖτο καὶ διεσάφει, πολλὰς δὲ αὐτὸς καὶ συνέγραφεν, καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐκείνῳ ἠδοῦντο καὶ νομοθέτη ἐχρῶντο καὶ προστάτην ἐπεγράφοντο, μετὰ γοῶν ἐκείνον ὃν ἐπι σέβουσι, τὸν ἄνθρωπον τὸν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀνασκολοπιθέντα, ὅτι καινὴν ταύτην τελευτὴν εἰσήγεν εἰς τὸν βίον».

2 Λουκιανοῦ, ὅ.π., 13.10-24: «Πεπέικασιν γὰρ αὐτοὺς οἱ κακοδαίμονες τὸ μὲν ὅλον ἀθάνατοι ἔσσεσθαι καὶ βιώσεσθαι τὸν αἰεὶ χρόνον, παρ' ὃ καὶ καταφρονοῦσιν τοῦ θανάτου καὶ ἐκόντες αὐτοὺς ἐπιδιδόασιν οἱ πολλοί. Ἐπειτα δὲ ὁ νομοθέτης ὁ πρῶτος ἔπεισεν αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὶ πάντες εἶεν ἀλλήλων, ἐπειδὴν ἅπαζ παραβάντες θεοὺς μὲν τοὺς ἑλληνικοὺς ἀπαρνήσωνται, τὸν δὲ ἀνεσκολοπιμένον ἐκείνον σοφιστὴν αὐτὸν προσκυνῶσιν

Ἐξυπακούεται βεβαίως ὅτι, μολοντί ὁ Περεργίνος εἶναι ἱστορικὸ πρόσωπο, ἐν τούτοις τὰ ὅσα διηγείται ὁ Λουκιανὸς γιὰ τὸν Περεργίνο καὶ τὴ δῆθεν προσέλευσή του στὸν χριστιανισμὸν δὲν μποροῦν σὲ καμμία περίπτωση νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἐπέχουν θέση ἱστορικῆς πηγῆς. Ὁ εὐφάνταστος Λουκιανὸς ἀπλούστατα πλάθει μὰ ἐντελῶς φανταστικὴ ἱστορία, ἡ ὁποία τοῦ δίδει τὴν εὐκαιρία νὰ διακωμωδήσει τὸν κυνισμὸ καὶ τὸν χριστιανισμὸ. Μολοντί ὅμως ἡ διήγησις τοῦ Λουκιανοῦ δὲν διεκδικεῖ τις δάφνες τῆς ἱστορικῆς πιστότητας, ἐν τούτοις ἡ ἐκ μέρους του ἀντιμετώπισις τοῦ χριστιανισμοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἔβλεπαν τὸν χριστιανισμὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του.

Μ' ὅλη τὴν πανθομολογούμενη εὐφυΐα του, εἶναι ἐντελῶς φανερὸ ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσει τὸ μῖνυμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Στὰ μάτια του, ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ παράδοξι παραφιλοσοφικὴ διδασκαλία ποὺ διδάσκει τὴν περιφρόνησι πρὸς τὰ ἐγκόσμια καὶ τὴν παράλογη αὐταπαρνήσι, καὶ ὡς τέτοια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι συγγενῆς πρὸς τὸν κυνισμὸ – πράγμα βεβαίως ποὺ ἐξηγεῖ γιατί ὁ Λουκιανὸς συνδέει τὸν χριστιανισμὸ μὲ τὸν κυνισμὸ, ἐπινοῶντας τὴν προσέλευσις τοῦ κυνικοῦ Περεργίνου στὴ χριστιανικὴ πίστι, καὶ γιατί ἐπιλέγει νὰ διακωμωδήσει τὸν κυνισμὸ καὶ τὸν χριστιανισμὸ σὲ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἔργο. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, οἱ χριστιανοὶ παρουσιάζονται ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως δίχως ἄλλο θὰ τοὺς ἔβλεπαν πολλοὶ μορφωμένοι ἐθνικοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουκιανοῦ: ὡς ἀμόρφωτοι καὶ ἀφελεῖς

καὶ κατὰ τοὺς ἐκείνους νόμους βιωσίν. Καταφρονοῦσιν οὖν ἀπάντων ἐξ Ἰσῆς καὶ κοινὰ ἠγοῦνται, ἄνευ τινὸς ἀκριβοῦς πίστεως τὰ τοιαῦτα παραδεξάμενοι. Ἦν τοίνυν παρέλθη τις εἰς αὐτοὺς γόης καὶ τεχνίτης ἄνθρωπος καὶ πράγμασιν χρῆσθαι δυνάμενος, αὐτίκα μάλ᾽ αὐτοῖς ἐν βραχεῖ ἐγένετο ἰδιώταις ἀνθρώποις ἐγκανόν».

Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ φόβος ποὺ διατυπώνει ὁ Κέλσος ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κυριαρχήσουν στὸν κόσμον οἱ βάρβαροι καὶ νὰ μὴ μείνει στοὺς ἀνθρώπους οὔτε ἴσχος πολιτισμοῦ. Καὶ εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι πολλοὶ μορφωμένοι ἀνθρώποι τὸν δεῦτερο αἰῶνα ἐνιωθὰν τὸν ἴδιο ἀκριβῶς φόβο, ὅσο παράλογος καὶ ἀν φαίνεται αὐτὸς σὲ ἐμᾶς σήμερα.

ἀνθρώποι ποὺ μπορούσαν εὐκόλα νὰ πέσουν θύματα ἐνὸς ἐπιτίδειου ἀπατεῶνα, καὶ παράλληλα ὡς ἀρνητὲς τῶν πάντων καὶ ἐπαναστάτες χωρὶς αἰτία.

Μὲ ἀνάλογο τρόπο ἐβλεπε τὸν χριστιανισμό καὶ ὁ Κέλσος, ἕνας φιλόσοφος σύγχρονος τοῦ Λουκιανοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο μάλιστα φαίνεται ὅτι συνδεόταν φιλικά³. Ὁ Κέλσος ἦταν ὁ πρῶτος ἐθνικὸς φιλόσοφος ποὺ ἐπεχείρησε μιὰ ἀνοικτὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀφιερώνοντας σὲ αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα ἕνα ὀλόκληρο ἔργο ἐπιγραφόμενο *Ἀληθῆς λόγος*⁴, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σφύζονται ἐκτενέστατα ἀποσπάσματα χάρι στὴν ἰσοπεδωτικὴ ἀνασκευή του σχεδὸν ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ὁριγένη⁵.

Κατὰ τὸν Κέλσο, ὅπως σχολιάζει ὁ Henry Chadwick, ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἐξίσους ἀντίθετος πρὸς τὸ σύνολο τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης τῆς ὀρθολογικῆς ἔρευνας, ὅσο εἶναι ἀντίθετος καὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ λατρευτικὴ παράδοση, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ χριστιανισμὸς νὰ μὴν εἶναι μόνον μιὰ

θρησκευτικὴ ἐπανάσταση μὲ βαθύτατες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνέπειες, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι κατὰ βάσιν ἀντίθετος πρὸς ὅλες τὶς θετικὲς ἀνθρώπινες ἀξίες⁶.

Κατὰ τὸν Κέλσο, συνεχίζει ὁ Henry Chadwick, ἡ ἀμβλύνοια τῆς πλειοψηφίας τῶν χριστιανῶν δὲν εἶναι συμπτωματικὸ γεγονός, ἀλλὰ φυσικὸ ἐπακόλουθο τοῦ ἐγγενῶς ἀνορθολογικοῦ καὶ ἀντιπνευματικοῦ χαρακτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ⁷. Ἄν, τώρα, κάποιος χριστιανὸς δείχνουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λογοτεχνία, τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν κλασικὴ παράδοση ἐν γένει, τότε δὲν μπορεῖ νὰ συμβαίνει παρὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ἑξῆς δύο: εἴτε στὴν πραγματικότητα δὲν παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὴ θρησκεία τους, εἴτε τὰ φαινομενικὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντά τους δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα τέχνασμα, προκειμένου νὰ κερδίσουν προσηλύτους ἀπὸ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας· αὐτὸ ποὺ κατὰ τὸν Κέλσο εἶναι ἀδιανόητο εἶναι ὅτι ἕνας ὁποιοσδήποτε χριστιανὸς θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἐκτιμᾷ γνήσια καὶ εἰλικρινᾶ ὅτι-δήποτε τὸ εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸ⁸.

Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ φόβος ποὺ διατυπώνει ὁ Κέλσος ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κυριαρχήσουν στὸν κόσμον οἱ βάρβαροι καὶ νὰ μὴ μείνει στοὺς ἀνθρώπους οὔτε

3 Στὸν Κέλσο εἶναι ἀφιερῶμένο τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ *Ἀλέξανδρος ἡ ψευδομάντις* [ed. A. M. Harmon, *Lucian*, vol. 4, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1961 (ed. pr. 1925), 174-252].

4 Κέλσου, *Ἀληθῆς λόγος*, ed. R. Bader, *Der Ἀληθῆς λόγος des Kelsos*, Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 33, Kohlhammer, Stuttgart 1940.

5 Ὁριγένους, *Κατὰ Κέλσου*, ed. M. Borret, *Origène. Contre Celse*, 4 vols, Sources chrétiennes 132, 136, 147, 150, Cerf, Paris 1967 (vol. 132), 1968 (vol. 136), 1969 (vols 147, 150).

6 Henry Chadwick, *Early Christian thought and the classical tradition. Studies in Justin, Clement and Origen*, Clarendon Press, Oxford 1966, σελ. 25.

7 Henry Chadwick, ὁ.π., σελ. 24.

8 Henry Chadwick, ὁ.π., σελ. 34.

ἵχνος πολιτισμοῦ⁹. Καὶ εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι πολλοὶ μορφωμένοι ἄνθρωποι τὸν δευτέρου αἰῶνα ἐνωθῶν τὸν ἴδιο ἀκριβῶς φόβο, ὅσο παράλογος καὶ ἄν φαίνεται αὐτὸς σὲ ἡμᾶς σήμερα.

Δείγματα μιᾶς κάπως θετικώτερης ἀντιμετώπισης τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦς ἐθνικοῦς τοῦ δευτέρου αἰῶνα μᾶς δίδει ὁ περιφώνιος ἱατροφιλόσοφος Γαλνὸς (129-201 μ.Χ.)¹⁰, ὁ ὁποῖος ἔφθασε τὴν ἑλληνικὴ ἱατρικὴ στὸ ἀπώγειό της. Ὁ Γαλνὸς δὲν διεξέρχεται βεβαίως συστηματικὰ τὸ θέμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅμως κάποιες περιστασιακὲς του ἀναφορὲς σὲ αὐτὸν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαμορφώσουμε μιὰ ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν ἔβλεπε. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, σὲ μιὰ τέτοια ἀναφορὰ του σὲ ἀνύποπτο σημεῖο ὁ Γαλνὸς ἐμφανίζει τὸν χριστιανισμὸ ὡς μιὰ τυφλὴ ὑπακοὴ σὲ ἀναπόδεικτους νόμους, καὶ μάλιστα σὲ μερίζονα θέματα ποῦ θὰ ἔχρηζαν ἰδιαιτέρως προσοχῆς¹¹, ἐνῶ σὲ ἄλλο σημεῖο ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἡ ἐντύπωση ποῦ τοῦ εἶχε κάνει τὸ ἀνυποχώρητο πείσιμα τῶν χριστιανῶν, γράφοντας χαρακτηριστικὰ

ὅτι θὰ ἦταν πιὸ εὐκόλο νὰ μεταπίσει κανεὶς τοὺς ὄπαδους τοῦ Μωυσῆ καὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπ’ ὅ,τι μερικοὺς στενοκέφαλους ἱατροὺς καὶ φιλοσόφους¹². Παρὰ ταῦτα, ὁ Γαλνὸς δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρίσει καὶ κάποιες ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τῶν χριστιανῶν. Σὲ ἓνα κείμενό του ποῦ δὲν σφύζεται μὲν στὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ διατηρεῖται σὲ ἀραβικὲς παραπομπές, ὁ Γαλνὸς ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἔχουν τρεῖς ἀπὸ τὶς τέσσερις γενικὲς ἀρετὲς ποῦ διέκρινε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία· ἔχουν δηλαδὴ τὴν ἀνδρεία, τὴ σωφροσύνη καὶ τὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ τοὺς λείπει ἡ φρόνηση, ἡ λογικὴ βία γιὰ τὶς ὑπόλοιπες τρεῖς¹³.

Τὴν ἴδια περίοδο, ἡ ἀντιχριστιανικὴ προπαγάνδα δὲν δίστασε νὰ καταφύγει ἀκόμη καὶ στὸ ψεῦδος καὶ τὴν κατασκευοφάντηση τοῦ χριστιανισμοῦ: Οἱ χριστιανοὶ ἐμφανίζονταν νὰ ζοῦν κοινοβιακὰ, νὰ ἔχουν κοινὲς τὶς γυναϊκὲς τους καὶ νὰ συνευρίσκονται ἀκόμη καὶ μὲ τὶς ἀδελφές τους! Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθανε αὐτό, οἱ χριστιανοὶ παρουσιάζονταν καὶ ὡς ἔνοχοι... καννιβαλισμοῦ· πολλοὶ ἦταν πεπεισμένοι ὅτι τὸ μυστικὸ ποῦ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ μυστήριό τῆς θείας Εὐχαριστίας ἦταν... ὁ φόνος βρεφῶν καὶ ἡ βρώση ἀνθρώπων σαρκῶν! Οἱ χριστιανοὶ ἀπολογητὲς τοῦ δευτέρου αἰῶνα ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπαντοῦν ἀκόμη καὶ σὲ τέτοιες, ἀνυπόστατες καὶ ἐξωφρενικὲς συκοφαντίες, τὶς ὁποῖες ὅμως πολλοὶ ἐθνικοὶ ἔπαιρναν ἐντελῶς τοῖς μετρητοῖς.¹⁴

Ἀλλὰ αὐτὸ ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ δὲν εἶναι τὰ ἐπιμέρους ψεύδη καὶ οἱ συ-

9 Κέλσου, *Ἀληθὴς λόγος*, ed. R. Bader, H' 68.1-8 (= Ὀργιγένους, *Κατὰ Κέλσου*, ed. M. Borret, H' 68.2-9): «Ὁὐ χρὴ ἀπιστεῖν ἀνδρὶ ἀρχαίῳ πάλα προειπόντι τό "εἷς βασιλεύς, ὃ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω". Καὶ ἐπιφέρει· ὡς, ἀν τοῦτο λύσης τὸ δόγμα, εἰκότως ἀμνεῖται σὲ ὁ βασιλεύς. Εἰ γὰρ τὸ αὐτό σοι ποιήσειαν ἅπαντες, οὐδὲν κολλῶσει τὸν μὲν καταλειφθῆναι μόνον καὶ ἔρημον, τὰ δ' ἐπὶ γῆς ἐπὶ τοῖς ἀνομοτάτοις τε καὶ ἀγριωτάτοις βαρβάρους γενέσθαι καὶ μῆτε τῆς σῆς θρησκείας μῆτε τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐν ἀνθρώποις ἐτι καταλείπεσθαι κλέος».

10 Ὁ E. R. Dodds θεωρεῖ τὸν Γαλνὸ ὡς ἓναν παρατηρητὴ ποῦ βλέπει τὸν χριστιανισμὸ μὲ μιὰ σχετικὴ συμπάθεια (*Pagan and Christian in an age of anxiety*, σελ. 121).

11 Γαλνῶ, *Περὶ διαφορᾶς σφρηγῶν*, Λόγος Β', ed. G. C. Kuhn, vol. VIII, 579.13-17: «Κάλλιον δ' ἂν ἦν πολλῶ προσθεῖναι τινα, εἰ καὶ μὴ βεβαίαν ἀποδείξιν, παραμυθίαν γ' οὐδ' ἰκανὴν τῷ λόγῳ περὶ τῶν ὀκτῶ ποιότητων, ἵνα μὴ τις εὐθὺς κατ' ἀρχάς, ὡς εἰς Μωϋσοῦ καὶ Χριστοῦ διατριβὴν ἀφιγμένους, νόμον ἀναποδείκτων ἀκούη, καὶ ταῦτα ἐν οἷς ἤκιστα χρῆ».

12 Γαλνῶ, ὁ.π., Λόγος Γ', 657.1-3: «Θάπτον γὰρ ἂν τις τοὺς ἀπὸ Μωϋσοῦ καὶ Χριστοῦ μεταδιδάξειεν ἢ τοὺς ταῖς αἰρέσεσι προστετηκότας ἱατροὺς τε καὶ φιλοσόφους».

13 Richard Walzer, *Galen on Jews and Christians*, Oxford 1949, σελ. 15· πρβ. ὁ.π., σελ. 65-74.

14 Θεοφίλου, *Πρὸς Ἀπόλυτον*, ed. R. M. Grant, Γ' 4.3-9. Πρβ. Ὀργιγένους, *Κατὰ Κέλσου*, ed. M. Borret, C' 27.6-14.

Ἦδη ἀπὸ τὸν τρίτο αἰῶνα, μετὰ τὴ μεγάλη ἀπαξίωση καὶ περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίσθηκε ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὸν δεῦτερο αἰῶνα, ἀρκετοὶ ἔθνη αἰσθάνθηκαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναθεωρήσουν τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸν χριστιανισμό: Ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξαλειφθεῖ, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ἐνταχθεῖ ὁμαλὰ στὸν θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τὴν παγανιστικὴ πλευρὰ ὑπάρχουν αὐτὴ τὴν περίοδο ἐνδείξεις μιᾶς ἐπιθυμίας νὰ ἀπορροφηθεῖ ὁ Χριστὸς στὸ κατεστημένο, ὅπως εἶχαν ἀπορροφηθεῖ τόσο πολλοὶ θεοὶ παλαιότερα.

κοφαντίες μὲ τὶς ὁποῖες πολεμήθηκε ὁ χριστιανισμὸς. Αὐτὸ ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὁ λόγος ποῦ ἔκανε τοὺς μορφωμένους ἔθνικοὺς νὰ δοῦν τὴ χριστιανικὴ πίστη ὡς ἐχθρὸ, ὥστε νὰ φθάσουν νὰ τὴν πολεμήσουν μὲ τὸ ψεῦδος καὶ τὴν καταστροφάντηση. Καὶ ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι ὅτι οἱ μορφωμένοι ἔθνη ἔβλεπαν στὸν χριστιανισμὸ τὸν κίνδυνο τῆς ὑπονόμευσης καὶ ἀνατροπῆς τοῦ πολιτισμοῦ τους.

4. Πρὸς μιὰ θετικότερη ἀντιμετώπιση

Λέγοντας ὅλα τὰ παραπάνω γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους ἔθνικοὺς, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε μιὰ ἐντελῶς βασικὴ λεπτομέρεια: ὅτι ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν τοὺς πρώτους αἰῶνες, καὶ κυρίως τὸν δεῦτερο αἰῶνα μ.Χ. Ἀργότερα οἱ ἴδιοι οἱ ἔθνη ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀναθεωρήσουν κακὴν κακῶς αὐτὴ τὴν στάση. Διότι ἀργότερα, ὅταν πλέον ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἀναδείξει μορφὲς σὰν τὸν Ὁριγένη, τὸν Δίδυμο τὸν Τυφλό, τὸν Μέγα Βασίλειο, τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο καὶ τὸν Γρηγόριο Νύσ-

σης, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦταν μόνον ἐφάμιλλοι μὲ τοὺς συγχρόνους τοὺς ἔθνικοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ξεπερνοῦσαν κατὰ πολὺ, τότε πλέον ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολο γιὰ ὁποιοὶδήποτε ἔθνη, ὅσοδήποτε πείσμων καὶ ἂν ἦταν αὐτὸς, νὰ ἐπιμένει νὰ βλέπει τὸν χριστιανισμὸ ὡς... θρησκεία τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ τῶν ἀμαθῶν.

Ἦδη ἀπὸ τὸν τρίτο αἰῶνα, μετὰ τὴ μεγάλη ἀπαξίωση καὶ περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία εἶδαμε ὅτι ἀντιμετωπίσθηκε ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὸν δεῦτερο αἰῶνα, ἀρκετοὶ ἔθνη αἰσθάνθηκαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναθεωρήσουν τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸν χριστιανισμό: Ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξαλειφθεῖ, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ἐνταχθεῖ ὁμαλὰ στὸν θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ὅπως σημειώνει ὁ E. R. Dodds, ἀπὸ τὴν παγανιστικὴ πλευρὰ ὑπάρχουν αὐτὴ τὴν περίοδο ἐνδείξεις μιᾶς ἐπιθυμίας νὰ ἀπορροφηθεῖ ὁ Χριστὸς στὸ κατεστημένο, ὅπως εἶχαν ἀπορροφηθεῖ τόσο πολλοὶ θεοὶ παλαιότερα¹⁵.

Παραδείγματα αὐτῆς τῆς προσπάθειας γιὰ ἀπορρόφηση τοῦ χριστιανισμοῦ

¹⁵ E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an age of anxiety*, σελ. 107.

υπάρχουν πολλά. Ο Ευσέβιος μᾶς παραδίδει ὅτι ἡ Ἰουλία Μαμμαία, ἡ σπουδαία αὐτῆ γυναίκα καὶ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, συνεπαρμένη ἀπὸ τῆ φήμη τοῦ Ὁριγένη, ἡ ὁποία εἶχε φθάσει μέχρι τὰ αὐτιά της, ἐπεθύμησε σφόδρα νὰ τὸν δεῖ ἀπὸ κοντὰ καὶ νὰ ἀποκτήσει ἰδία πείρα τῆς «περὶ τὰ θεῖα συνέσεώς του», πὸ ὅλοι θαύμαζαν. Κάποτε λοιπὸν πὸ αὐτὸς βρέθηκε στὴν Ἀντιόχεια, ἡ Ἰουλία Μαμμαία ἔστειλε νὰ τῆς φέρουν τὸν Ὁριγένη μὲ στρατιωτικὴ συνοδεία. Ὁ Ὁριγένης ἔμεινε κοντὰ της ἐπὶ ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα, διδάσκοντας τῆ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα «πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δόξαν»¹⁶. Ἡ Ἰουλία Μαμμαία μάλιστα εἶναι πιθανὸν νὰ ἀσπασθῆκε τὸν χριστιανισμό, ἀπ' ὅσο τοῦλάχιστον μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν ὁ Εὐσέβιος, ὁ ὁποῖος τῆ χαρακτηρίζει «θεοσεβέστατη γυναίκα

ὅσο καμμία ἄλλη»¹⁷.

Ἄλλὰ καὶ ὁ υἱὸς τῆς Ἰουλίας Μαμμαίας, ὁ αὐτοκράτορας Μάρκος Ἀλέξανδρος Σεβήρος (205-235 μ.Χ., αὐτ. 222-235), προσέφερε πλήρη εἰρήνη, ἐνῆστε δὲ καὶ ἀνοικτὴ εὐνοία πρὸς τοὺς χριστιανούς, κινούμενος στὸ πλαίσιο ἑνὸς τυπικοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ: Ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Αἴλιο Λαμπρίδιο στὸ βιβλίο τῆς *Historia Augusta* πὸ εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Ἀλέξανδρο Σεβήρο, ὁ αὐτοκράτορας διατηροῦσε σὲ ἕναν ἰδιωτικὸ νάισκο ἀγάλματα τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ὁρφέως, τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, καὶ σχεδίαζε νὰ ἰδρύσει ναὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ συμπεριλάβει ἐπισημῶς τὸν Χριστὸ μεταξὺ τῶν θεῶν¹⁸. Προφανῶς, ὁ θάνατος τὸν ἐμπόδισε νὰ πραγματοποιήσει αὐτὴ του τὴν πρόθεση.

Λίγο μετὰ τὴ σύντομη βασιλεία τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Πορφύριος (234;-305; μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς σφοδρότερους πολεμίους τοῦ χριστιανισμοῦ, διατηρεῖ ἄρκετὴ ἀπὸ τὴν περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπιζαν τὸν χριστιανισμό οἱ ὁμόφρονές του τοῦ δευτέρου αἰῶνα, παράλληλα ὅμως καταβάλλει καὶ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀπορροφήσει τὸν Χριστὸ σὲ ἕναν ἀνώδυνο θρησκευτικὸ συγκρητισμό. Αὐτὸ πὸ κυρίως ξενίζει τὸν Πορφύριο στὸν χριστιανισμό εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη ἀπὸ τοὺς χριστιανούς τῆς λαμπρῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως τὴν

16 Εὐσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. G. Bardy, C' 21, 3.1-4.6: «Τοῦ δ' αὐτοκράτορος μῆτηρ, Μαμμαία τοῦνομα, εἰ καὶ τις ἄλλη θεοσεβεστάτη γυνή, τῆς Ὁριγένους πανταχόσε βοιωμένης φήμης, ὡς καὶ μέχρι τὸν αὐτῆς ἔλθειν ἀκοῶν, περὶ πολλοῦ ποιεῖται τῆς τοῦ ἀνδρὸς θεᾶς ἀξιώθηται καὶ τῆς ὑπὸ πάντων θαυματοζομένης περὶ τὰ θεῖα συνέσεως αὐτοῦ πείραν λαβεῖν. Ἐπ' Ἀντιοχείας τοῖνυν διατρίβουσα, μετὰ στρατιωτικῆς δορυφορίας αὐτὸν ἀνακαλεῖται παρ' ἧ χρόνον διατρίψας πλεῖστά τε ὅσα εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ τῆς τοῦ θεοῦ διδασκαλείου ἀρετῆς ἐπιδειζάμενος, ἐπὶ τὰς συνήθεις ἔσπευδεν διατριβᾶς».

17 Εὐσεβίου Καισαρείας, ὁ.π., C' 21, 3.2-3: «εἰ καὶ τις ἄλλη θεοσεβεστάτη γυνή».

18 Aelii Lampridii, *Historia Augusta. Alexander Severus*, 29 (= ed. J. B. Egnatius, 162.19-25): "Primum, ut si facultas esset, id est, si non cum uxore cubuisset, matutinis horis in larario suo, in quo et diuos principes, sed optimos electos, et animas sanctiores, in queis, et Apolloniu, et quantum scriptor suorum temporu dicit, Christum, Abraha, et Orpheum, et huiuscemodi deos habebat, ac maiorum effigies, rem diuinam faciebat", καὶ παρακάτω, ed. J. B. Egnatius, 172.24-25: "Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere".

Όταν τὸν τέταρτο αἰῶνα ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης διάλεξε τὴν ὁδὸ τῆς σύγκρουσης μετὰ τὸν χριστιανισμό, ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο προσπάθησε νὰ πολεμήσει τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια ἦταν ἤδη ἐξώφθαλμα παρωχημένος, καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἐλπίδα νὰ φέρει ἀποτελέσματα. Διότι ὁ Ἰουλιανὸς ἐπέμενε νὰ ἐμφανίζει τὴ χριστιανικὴ πίστη ὡς μιὰ ἀφελῆ πίστη τῶν ἀπαιδευτῶν, τὴ στιγμή πού ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἤδη ἀναδείξει προσωπικότητες πού ξεπερνοῦσαν κατὰ πολὺ τοὺς συγχρόνους τοὺς ἐθνικοὺς στὴν παιδεία καὶ τὴν πνευματικὴ ἐμβέλεια.

ὁποῖα ὁ ἴδιος τιμοῦσε καὶ δίδασκε. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ σύγγραμμά του *Κατὰ χριστιανῶν*, τὸ ὁποῖο μᾶς σώζεται ἀποσπασματικά, ὁ Πορφύριος χαρακτηρίζει ἴδιον ἐσχάτης μοχθηρίας καὶ προχειρότητας «τὸ νὰ ἐγκαταλείπει κανεὶς μετὰ εὐκολία τὶς δικές του παραδόσεις, καὶ μετὰ μιὰ ἄλογη καὶ ἀνεξέταστη πίστη νὰ προτιμᾷ τὶς διδασκαλίες τῶν ἀσεβῶν καὶ πολεμίων ὄλων τῶν ἐθνῶν (ἐννοεῖ τοὺς χριστιανούς), καὶ νὰ μὴ μένει πιστὸς οὔτε στὸν θεὸ πού λατρεύεται ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους σύμφωνα μετὰ τὶς παραδόσεις αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιλέγει νὰ βαδίσει σὲ ἕνα καινοφανὲς καὶ ἔρημο ἀδιέξοδο, πού δὲν φυλάει τὶς παραδόσεις οὔτε τῶν Ἑλλήνων οὔτε τῶν Ἰουδαίων»¹⁹. Σὲ αὐτὰ τὰ λόγια βλέπουμε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ τυπικὴ ἀντίληψη τῶν μορφωμένων ἐθνικῶν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἀποτελοῦσε μιὰ ἄρνηση τοῦ πολιτισμοῦ.

Παράλληλα, ὅμως, ὑπάρχουν κάποια πράγματα πού ἀκόμη καὶ ἕνας σφοδρὸς πολέμιος τοῦ χριστιανισμοῦ σὰν τὸν Πορ-

φύριο δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Πορφύριος παραθέτει καὶ συμεριζεται ἀπολύτως ἕναν χρησμὸ τῆς Ἑκάτης, σύμφωνα μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ Χριστὸς ξεχώρισε στὴν εὐσέβεια ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ ψυχὴ του ἀνέβηκε στὸν οὐρανὸ καὶ ἔγινε ἀθάνατη. Ὁ Πορφύριος σχολιάζει τὸν χρησμὸ ὡς ἑξῆς:

«Αὐτὸς λοιπὸν ἦταν εὐσεβὴς καὶ ἀνέβηκε στοὺς οὐρανοὺς, ὅπως οἱ εὐσεβεῖς. Ὡστε αὐτὸν μὲν δὲν θὰ τὸν βλασφημήσεις, ἀλλὰ θὰ ἐλεήσεις τῶν ἀνθρώπων τὴν ἄνοια»²⁰.

Πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Πορφυρίου κρύβεται προφανῶς μιὰ προσπάθεια νὰ ἀπορροφηθεῖ ὁ Χριστὸς σὲ ἕναν ἀνώδυνο θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ. Ἀλλά,

19 Πορφύριος, *Κατὰ Χριστιανῶν*, ed. A. von Harnack, ἀπ. 1.16-21: «Πῶς δ' οὐ μοχθηρίας εἶναι καὶ εὐχερείας ἐσχάτης τὸ μεταθέσθαι μὲν εὐκόλως τῶν οικείων, ἀλόγῳ δὲ καὶ ἀνεξέταστῳ πιστεῖν τὰ τῶν δυσσεβῶν καὶ πᾶσιν ἔθνεσι πολεμίων ἐλέσθαι, καὶ μηδ' αὐτῷ τῷ παρ' Ἰουδαίους τιμωμένῳ θεῷ κατὰ τὰ παρ' αὐτοῖς προσανέχειν νόμιμα, καινὴν δὲ τινα καὶ ἐρήμην ἀνοδίαν ἐαυτοῖς συντεμεῖν, μήτε τὰ Ἑλλήνων μήτε τὰ Ἰουδαίων φυλάττουσαν;».

20 Πορφύριος, *Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, ed. G. Wolff, 180.16-182.16: «Παράδοξον ἴσως δόξειεν ἄν τις εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπερήναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφίμως τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. Περὶ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἐρωτησάντων, εἰ ἐστὶ θεός, φησὶν [ἡ Ἑκάτη]: "Ὅτι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει, / γιγνώσκεις· σοφίης δὲ τετμημένη αἰὲν ἄλλαται. / Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτου ἐστὶν ἐκείνη / ψυχὴ". Ἐπερωτησάντων δὲ, διὰ τί ἐκολάσθη, ἔφησεν: "Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται / ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πέδον ἵζει". Αὐτὸς οὖν εὐσεβῆς καὶ εἰς οὐρανοὺς, ὥσπερ οἱ εὐσεβεῖς, χωρήσας. Ὡστε τοῦτον μὲν οὐ βλασφημήσεις, ἐλεήσεις δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἄνοια».

Οί άνθρωποι πού εἶχαν τύχει μιᾶς παιδείας εἶχαν γνωρίσει καὶ ἀγαπήσει ἕνα λαμπρὸ πολιτισμὸ, ἐνάντια στὸν ὅποιο ὁ χριστιανισμὸς φαινόταν στὰ μάτια τους νὰ ἔχει κηρύξει ἕναν ἀνοικτὸ πόλεμο. Χρειαζόταν μεγάλη τόλμη, ὀξύνοια καὶ διορατικότητα, γιὰ νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ διακρίνει τότε ὅτι ἡ νέα πίστη ὄχι μόνο δὲν ἀντιστρατευόταν καὶ δὲν καταργοῦσε ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸ εἶχε δημιουργήσει ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἀλλὰ ἀπεναντίας τὸ ὀδηγοῦσε στὴν πληρότητα καὶ τὴν τελείωση.

ὅπως εἶπαμε, αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ συμβεῖ· τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, τότε ὅπως καὶ σήμερα, δὲν χωράει σὲ συγκρητιστικὰ σχήματα.

5. Συμπεράσματα

Ὅταν τὸν τέταρτο αἰῶνα ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης διάλεξε τὴν ὁδὸ τῆς σύγκρουσης μὲ τὸν χριστιανισμὸ, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιο προσπάθησε νὰ πολεμήσει τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια ἦταν ἥδη ἐξώφθαλμα παρωχημένος, καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἐλπίδα νὰ φέρει ἀποτελέσματα. Διότι ὁ Ἰουλιανὸς ἐπέμενε νὰ ἐμφανίζει τὴ χριστιανικὴ πίστη ὡς μιὰ ἀφελῆ πίστη τῶν ἀπαιδευτῶν, τὴ στιγμή πού ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἥδη ἀναδείξει προσωπικότητες πού ξεπερνοῦσαν κατὰ πολὺ τοὺς συγχρόνους τοὺς ἐθνικοὺς στὴν παιδεία καὶ τὴν πνευματικὴ ἐμβέλεια. Ἡ ἀντιχριστιανικὴ πολεμικὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως νὰ εἶχε κάποια ἀξία δύο αἰῶνες νωρίτερα, ὅταν ὁ χριστιανισμὸς ἀκόμη ἀντλοῦσε τοὺς ὀπαδοὺς του κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὶς κατώτερες καὶ χαμηλοῦ μορφωτικοῦ

ἐπιπέδου τάξεις. Ἀλλὰ ἦταν πλέον καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία τὸν τέταρτο αἰῶνα, τὸν αἰῶνα πού λάμπρυναν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Αὐτὸ πού κυρίως ὀφείλουμε νὰ συγκρατήσουμε, ὅταν ἀναφερόμαστε στὴ στάση τῶν ἐθνικῶν ἐναντι τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶναι ὅτι ὁ λόγος πού ἐπὶ μακρὸν κράτησε τοὺς μορφωμένους ἐθνικοὺς μακριὰ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη δὲν ἦταν βεβαίως ὅτι τὸ ἀρχαῖο θρησκεῦμα ταίριαζε στὴν παιδεία τους περισσότερο ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ. Ἀπλούστατα, οἱ ἄνθρωποι πού εἶχαν τύχει μιᾶς παιδείας εἶχαν γνωρίσει καὶ ἀγαπήσει ἕνα λαμπρὸ πολιτισμὸ, ἐνάντια στὸν ὅποιο ὁ χριστιανισμὸς φαινόταν στὰ μάτια τους νὰ ἔχει κηρύξει ἕναν ἀνοικτὸ πόλεμο. Χρειαζόταν μεγάλη τόλμη, ὀξύνοια καὶ διορατικότητα, γιὰ νὰ μπορέσει κανεὶς νὰ διακρίνει τότε ὅτι ἡ νέα πίστη ὄχι μόνο δὲν ἀντιστρατευόταν καὶ δὲν καταργοῦσε ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸ εἶχε δημιουργήσει ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἀλλὰ ἀπεναντίας τὸ ὀδηγοῦσε στὴν πληρότητα καὶ τὴν τελείωση.

ΔΡ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Η ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ¹

Στις 20 Δεκεμβρίου του έτους 1821 συνήλθε στην Πιάδα, πλησίον της αρχαίας Έπιδαύρου, η πρώτη Έθνική Συνέλευση των Ελλήνων. Στη Συνέλευση έλαβον μέρος ως εκπρόσωποι του αγωνιζομένου για την έλευθερία του Έθνους 59 πληρεξούσιοι από την Πελοπόννησο, την Ανατολική και Δυτική Χέρσο Ελλάδα και τα νησιά Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά και Κάσο. Οί πληρεξούσιοι αυτοί είχαν εκλεγεί από τις Τοπικές Συνελεύσεις ή τις τοπικές Γερουσίες.

Την 1η Ιανουαρίου 1822 η έν λόγω Συνέλευση, αφού διεκήρυξε «την πολιτικήν ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν» του Έλληνικού Έθνους, ψήφισε το πρώτο Σύνταγμα, το οποίο ονομάσθηκε Πολίτευμα της Ελλάδος, με το οποίο η Ελλάδα εμφανίζεται ως ενιαίον και συντεταγμένον κράτος. Έπειδή όμως έφοβούντο οί αντιπρόσωποι ότι το πολίτευμα αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει έχθρότητα των εύρωπαϊκων δυνάμεων της Ήρας Συμμαχίας, το ώνόμασαν «Προσωρινόν», και έκτοτε είναι γνωστό στην συνταγματική ιστορία των Ελλήνων, ως «το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος».

Το πρώτον αυτό Σύνταγμα αρχεται με το Προοίμιον: «Έν ώνόματι της Άγίας και Άδαιρέτου Τριάδος». Στη συνέχεια αναγράφει πολύ χαρακτηριστικά ότι: «Το Έλληνικόν Έθνος... κηρύττει δια των Νο-

μίων Παραστατών του εις Έθνικήν συνηγμένον... Συνέλευσιν, ένώπιον Θεού και ανθρώπων, την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν». Οί πρώτοι δηλαδή αυτοί συνταγματικοί νομοθέτες είχαν την βεβαιότητα και την συνείδηση ότι η ύπαρξη και η ανεξαρτησία του ελληνικού έθνους και η αποτίναξη του όθωμανικού ζυγού των τετρακοσίων χρόνων έχει θεμέλιο την πίστη τους στον Θεό και το αγωνιστικό τους φρόνημα· τούτο είναι σαφές. Γι' αυτό και αναφέρει ότι η ύπαρξη και η ανεξαρτησία συντελείται «ένώπιον Θεού και ανθρώπων». Άλλωστε, η έσωτερική αυτή πεποίθηση αποδεικνύεται και από πολλές άλλες διακηρύξεις, δηλώσεις και λόγους των πρώτων αγωνιστών του 1821.

Το πρώτο τούτο Συνταγματικό κείμενο περιέχει πέντε αναφορές σε θέματα που άπτονται της θρησκείας, και δη του χριστιανισμού.

Ο τίτλος Α', Τμήμα Α' αναφέρεται στη θρησκεία και μόνον αποκλειστικώς. Συγκεκριμένα, αναγράφει: «Η επικρατούσα θρησκεία εις την ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Όρθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας· ανέχεται όμως η Διοίκησις της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν και αί τελεταί και ιεροπραξίαί εκάστης αυτών εκτελούνται άκωλύτως». Μια σημαντική παρατήρηση είναι ότι ξεειδικεύεται ο όρος «θρησκεία», ότι δηλαδή επικρατούσα θρησκεία είναι «η

1 Βασισμένο στο κείμενο όμιλίας στην Τρίπολη, 5 Μαρτίου 2016.

τοικοι οί οποίοι εὐρίσκονται, διαβιοῦν στήν ἑλληνική ἐπικράτεια, ἀλλά δὲν πιστεύουν στὸν Χριστό, δηλ. δὲν εἶναι χριστιανοί, αὐτοὶ δὲν εἶναι Ἕλληνες. Ταυτίζεται ἐπομένως ἡ ἰθαγένεια, ἡ ὑπηκοότητα τοῦ Ἕλληνοσ, μὲ τὸν χριστιανό. Πολίτης τοῦ κράτους εἶναι ὁ χριστιανός. Οὕτω ἀποκλείεται ὁ ἀλλόθρησκος. Καὶ στὴ συγκεκριμένη ἱστορική συγκυρία κυρίως ἀλλόθρησκοι εἶναι οἱ Μωα-

τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Ὅχι ἀπλῶς χριστιανική θρησκεία, ἀλλὰ ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική, κáμνοντας τὴ διάκριση ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Χριστιανοσύνη. Ὁ ὅρος «ἐπικρατοῦσα θρησκεία» ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων τοῦ 1817. Ἐπίσης, χρησιμοποιήθηκε ὁ ὅρος καὶ στὴ Νομικὴ Διάταξη τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος. Ὡς γνωστόν, ὁ ἴδιος ὅρος παρέμεινε σταθερὰ σ' ὅλα τὰ συντάγματα τοῦ ανεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλὰ καὶ στὸ Τμῆμα Β' τοῦ ἰδίου τίτλου γίνεται ἀναφορὰ πάλιν, ἐξόχως σημαντικὴ στὴ β' παράγραφο, ὅταν γράφει, ποῖοι ὀρίζονται ὡς Ἕλληνες. Ἀποφαίνεται ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης ὡς ἑξῆς: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος (αὐτόχθων σημαίνει ὁ κατοικῶν ὡς καὶ οἱ πρόγονοι ἐν ᾧ τόπῳ ἐγεννήθη, ἀλλὰ ὁ γηγενής, ἐντόπιος· ἀντίθετον εἶναι ὁ ἐτερόχθων, ὁ ἔπνυλος, ὁ ἔποικος, ὁ πρόσφυξ) πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἕλληνες καὶ ἀπολαμβάνουν ἄνευ τινὸς διαφορᾶς ὄλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων». Συνεπῶς, κά-

μεθανοὶ ἢ Μουσουλιμάνοι καὶ δευτερευόντως ἄλλοι.

Στὸν Τίτλο Β', Τμῆμα Γ' Περὶ σχηματισμοῦ Διοικήσεως ἀναφέρεται καὶ ἡ ὑπαρξὴ Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας. Ὁ Ὑπουργὸς «ὁ τῆς Θρησκείας», ὡς ἀποκαλεῖται χαρακτηριστικά. Ὑπουργοὶ ἦσαν κατὰ τὸ ἐν λόγῳ Σύνταγμα ὀκτώ. Μάλιστα, πρῶτος Ὑπουργὸς τῆς Θρησκείας ὀρίστηκε ἀπὸ τὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου (1822) ὁ Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ. Εἶναι ὁ πρῶτος Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει τῆς θρησκείας, ὁ ὁποῖος παρέμεινε μέχρι τὸ 1825, καὶ τὸν διεδέχθη ὁ Ἐπίσκοπος Δαμαλῶν Ἰωνᾶς ἀπὸ τὴν Ἄνω Λουσοῦ Καλαβρυτῶν, ἐπίσης ἀξιόλογος ἀγωνιστῆς Ἰεράρχης. Γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸν Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, αὐτὸς ἤσκησε καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Δικαίου, ὅμως εἶχε ἀναλάβει καὶ ἄλλες ὑπηρεσίες ἐνεκεν τῆς μορφώσεώς του. Ἀξίζει νὰ μείνουμε ὀλίγον περισσότερον στὴν προσωπικότητα αὐτή. Ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ ὑπῆρξε ἐκ τῶν πλέον διαπρεπῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος, μὲ πολυσχιδῆ ἀνιδιοτελεῆ δράση

ὕπερ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους. Γεννήθηκε στὴν Τριπολιτὰ τὸ 1770 καὶ ἐκοιμήθη τὸ 1844. Τὰ καθήκοντά του καθωρίστηκαν εἰδικῶς ἀπὸ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Σῶμα ὡς ἑξῆς: «Ὁ Μινίστρος τῶν θρησκευτικῶν χρεωστεῖ... νὰ φροντίζη περὶ τῆς οἰκονομίας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἱερῶν Μοναστηρίων... Χρεωστεῖ τέλος νὰ καθυποβάλη εἰς τῆς διοικήσεως τὴν ἐπίκρισιν Σχέδιον περὶ τῶν ὄσων ἀφορῶσι τὴν εὐκλειαν τῆς θρησκείας καὶ νὰ φροντίζη περὶ ὄσων ἀφορῶσι τὸ Μινιστέριόν του». Τὸ Σχέδιο αὐτὸ πράγματι τὸ ὑπέβαλε ἀρμοδίως ὁ Ἰωσήφ.

Ὁ Ἰωσήφ λόγῳ τοῦ πύξημένου κύρους του, κάθε φορὰ πού ἡ Κυβέρνησις κλυδωνιζόταν ἀπὸ τὶς διαφορὰς φάσεις τοῦ ἀγῶνος, ἐκαλεῖτο ὡς τὸ πλεόν ἐνδειγμένον πρόσωπο, διὰ νὰ ἀπευθύνει γραπτὰς προκηρυξίεις πρὸς τὸν λαόν, νὰ τὸν ρουθετήσῃ καὶ νὰ τοῦ συστήσῃ ὁμόνοια, πειθαρχία, ἀλλὰ καὶ θυσίαι.

Ὡστόσο, λίγοντος τοῦ ἔτους 1824 ἡ σαθρὰ διοίκησις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατηγορεῖ τὸν Ἀνδρούσης καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς Κορίνθου Κύριλλον καὶ Τριπόλεως Δανιὴλ δι' ἐνεργείας ἐναντίον αὐτῆς καὶ ὑπὲρ τοῦ κόμματος τῶν ἀντιδιοικητῶν. Οἱ Ἀρχιερεῖς ὁμῶς ἀπαντοῦν στὶς κατηγορίες καὶ συμβουλευοῦν ὁμόνοια. Ὅταν ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸ Μινιστέριον τῆς Θρησκείας, δημιουργήθηκε χαώδης κατάστασις στὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας, ἐπηρεαζόμενα καὶ ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὶς ἔριδες τῶν ἀγωνιστῶν. Ἀργότερα, ὅταν ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του (Ἰανουάριος 1828) καὶ συνέστησε τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ κη' ... Ὀκτωβρίου 1828, ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πέντε μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Καποδίστριας σαφῶς ἤθελε τὴν συνεργασία Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴ θεμελίωσις τοῦ νέου

κράτους καὶ ἀνεγνώριζε τὴν ἀξία τοῦ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ. Ὁ Ἀνδρούσης μάλιστα εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξεφώνησε καὶ τὸν ἐπικίδειον λόγον στὸν Καποδίστρια.

Περαιτέρω, ἐμμέσως γίνεται ἀναφορὰ στὴ θρησκεία ὑπὸ τὴ γενικωτέρα ἔννοια καὶ στὸν Τίτλο Ε', Τμῆμα Θ' Περὶ τοῦ Δικαστικοῦ καὶ στὴν παράγραφο 98 (ξη') ἀναφέρεται ὅτι «ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημῶν Κωδίκων (ὀριζόταν ἐπιτροπὴ συντάξεως Κωδίκων) αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βᾶσιν ἔχουσιν τοὺς Νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν (μὲ κεφαλαῖο μάλιστα ἀναγράφεται τὸ πρῶτο γράμμα, τὸ Χ) ἡμῶν Αὐτοκρατόρων...» κλπ.

* * *

Τὸ ἐπόμενο σπουδαιότατο συνταγματικὸ κείμενο εἶναι τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἄστρου. Ἡ Β' Ἐθνοσυνέλευσις συγκλήθηκε στὸ Ἄστρος τῆς Κυνουρίας (Μάρτιος 1823) καὶ ψήφισε τὸ λεγόμενον Σύνταγμα τοῦ Ἄστρου ἢ «ὁ Νόμος τῆς Ἐπιδιάρου».

Νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως διετέλεσε ὁ Ἐπίσκοπος Βρεσθῆνης Θεοδώρητος, ὁ ὁποῖος καὶ στὴ συνέχεια διετέλεσε Ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ. Γιὰ τὸν ἐν λόγῳ Ἰεράρχη ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε μερικὰ στοιχεῖα: Ὁ Βρεσθῆνης Θεοδώρητος γεννήθηκε στὴν γορτυνιακὴ Νεμνίτσα (σημ. Μεθύδριο Ἀρκαδίας) τὸ 1787 καὶ ἐκοιμήθη τὸ 1843 στὴν Ἱ. Μονὴ Πετράκη στὴν Ἀθήνα. Ἦτο αὐτοδίδακτος, λίαν μελετηρὸς, τίμιος, εὐθύς, εὐλαβέστατος, ἀφιλοκερδής, φιλόανθρωπος καὶ πραγματικὸς πατριώτης. Ἐλαβε μέρος σὲ μάχες στὸ Βαλτέτσι, στὰ Βέρβαινα καὶ στὰ Δολιανά. Ὅλη του τὴ ζωὴ ἀφιέρωσε στὴ διακονία τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν ὀργάνωσις τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Μὲ τὰ φλογερὰ κηρύγματά του ἐνίσχυσε τὸν λαὸ γιὰ τὴν ἐξέγερσις

έναντιόν τῶν Τούρκων. Ὁ Κολοκοτρώνης σὲ μιὰ ἐπιστολή του τὸν προσφωνεῖ μάλιστα «καπετὰν δεσπότη». Διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον στὴ μονὴ τῶν Καλτεζῶν, γὰρ νὰ ἰδρυθεῖ ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία. Εἶχε ἠγετικὸ ρόλο καὶ κατὰ τὸ δεύτερο ἔτος τοῦ Ἀγῶνος, προκειμένου νὰ σταθεροποιηθεῖ μιὰ κεντρικὴ πολιτικὴ ἀρχή. Ὅταν ἐξελέγη στὴν Β΄ Ἐθνοσυνέλευση στὸ Ἄστρος ἀντιπρόεδρος, στὴν οὐσία αὐτὸς διύθυνε τὶς ἐργασίες της. Ὑπῆρξε αὐστηρὸς τηρητὴς τῶν νόμων καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὡς ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ δὲν δίστασε νὰ διώξει ἀπὸ τὸ βουλευτικὸ ἀξίωμα τὸν φίλο του Ἀνδρέα Μεταξᾶ, γιὰτὶ ἀπουσίασε ἀδικοιολόγητα ἀπὸ μιὰ συνεδρίαση

τῆς πόλεως, καὶ τοῦ ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνη ὀλόκληρου τοῦ Ἔθνους. Ὅταν ἐλευθερώθηκε ἡ Ἑλλάδα, τότε ἐκεῖνος ἀπεσύρθη στὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ του καθήκοντα.

Στὸν Νόμο τῆς Ἐπιδαύρου ἀναφορικῶς μὲ τὴ Θρησκεία εὐρίσκουμε τὰ κάτωθι:

Κατὰ ἀρχάς, τὸ Προοίμιον ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ ὡς ἦταν τοῦ πρώτου Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου. Στὴ συνέχεια, τὸ Α΄ κεφάλαιον ὁμιλεῖ περὶ θρησκείας ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὸ πρῶτο Σύνταγμα, καὶ στὸ Β΄ κεφάλαιον πάλιν ἔχει τὸν ὄρισμό: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικράτειας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν εἰσὶν Ἕλληνες καὶ ἀπολαμ-

---

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος σέβεται καὶ τιμᾷ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια, ὡς καταδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ τρία πρῶτα συνταγματικὰ κείμενα ἔχουν ὡς Προοίμιον τὴν ἀναφορὰ τους «στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ἀδαιρέτου Τριάδος». Μένοντας ὀλίγον περισσότερον σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ δὴ οἱ συνταγματικοὶ νομοθέτες, εἶχαν βαθυτάτη τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἐπανάστασί τους κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐκδηλώθηκε στὸ ὄνομα τῆς πίστεώς τους στὸν Θεὸ καὶ στὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδος. Ἰσχυε κατὰ τὰ πάντα τό: «Διὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἀγίαν καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν».

τοῦ Σώματος, καὶ ἔπαψε ἀπὸ Ὑπουργὸ Οἰκονομικῶν τὸν Χαράλαμπο Περούκα, γιὰτὶ, ἐνῶ δὲν ὑπῆρχε προηγουμένως νόμος, αὐτὸς εἰσέγαγε κάποιον μονοπώλιο. Ἐπίσημον ἔγγραφο τῆς Διοικήσεως, τὸ ἀπὸ 11-10-1824, ἀναγνώρισε τὶς ὑπηρεσίες του πρὸς τὴν πατρίδα, ἰδίως τὶς συμφιλικές του ἐνέργειες τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων, τοὺς κινδύνους, τὶς θυσίες, τὴν ἐκούσια ὀμψία του στοὺς Τούρκους στὸ Ναύπλιο χάριν τῆς ταχείας παραδόσεως

βάνουσιν ἄνευ τινὸς διαφορᾶς ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων». Ὀλίγον παρακάτω, στὴ δευτέρη παράγραφό του, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἐπαναλαμβάνει τὴν φράσιν, ὅτι «ὁμοίως Ἕλληνες εἰσι...(καὶ)... ὅσοι ἔξωθεν ἐλθόντες καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν πάτριον ἔχοντες καὶ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, ζητήσωσι, παρησιαζόμενοι εἰς τοπικὴν Ἑλληνικῆς Ἐπαρχίας Ἀρχίν, νὰ ἐγκαταριθμηθῶσι δι' αὐτῆς εἰς τοὺς πολίτας Ἕλληνας». Ἐδῶ μάλιστα συν-

δέονται και η ελληνική γλώσσα με την χριστιανική ιδιότητα, δύο στοιχεία τα οποία ορίζουν την έννοια και ταυτότητα του ποιος είναι Έλληνας: θρησκεία και γλώσσα· ειδικότερα, χριστιανική θρησκεία και ελληνική γλώσσα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ελληνικόν κράτος δεν αναζήτησε εν προκειμένω, για να δηλώσει την ταυτότητά του, την κλασική αρχαιότητα, αλλά διακήρυξε κατά τρόπο επίσημο και πανηγυρικό ότι α) Έλληνες είναι όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικράτειας της Ελλάδος πιστεύουν στον Χριστό και β) ότι επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η Όρθοδοξία. Αυτή είναι η εθνική μας τουτέστιν ταυτότητα. Η ελληνορθοδοξία.

Μια άλλη αναφορά του εν λόγω Συντάγματος είναι η παράγραφος 8, α', όπου γίνεται λόγος δια την ελευθερία του Τύπου. Εκεί αναφέρει ότι: «Οί Έλληνες έχουν το δικαίωμα να κοινοποιώσιν άλλως τε και δια των τύπων τας δοξασίας των, αλλά με τους ακόλουθους τρεις όρους». Και ο πρώτος όρος είναι: «Να μη γίνεται λόγος κατά της χριστιανικής θρησκείας» (8, α'). Η β' υποπαράγραφος γράφει: «Να μην αντιβαίνουν εις τας κοινώς αποδεδειγμένας αρχάς της ήθικης» και η γ' υποπαράγραφος «Να αποφεύγωσι πάσαν προσωπικήν ύβριν». Στη θ' παράγραφο επίσης αναφέρεται ότι: «Εις την Ελληνικήν Επικράτειαν ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος· άργυρώνητος (= ό δούλος) δέ παντός γένους και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το Έλληνικόν έδαφος, είναι ελεύθερος και από τον δεσπότην αυτού άκαταζήτητος».

Στο επόμενο Τμήμα, το Γ', και στο Κεφάλαιον Περί σχηματισμού Διοικήσεως, στην παράγραφο 15, αναγράφεται ότι το Έκτελεστικόν σώμα εκλέγει 7 Υπουργούς. Μεταξύ αυτών υφίσταται και «ό Υπουργός της Λατρείας», όπως τώρα ονομάζεται, από θρησκείας, όπως

ονομαζόταν στο προηγούμενον Σύνταγμα.

Σχετικώς με τους ισχύοντες νόμους, εφαρμόζονται και πάλιν «οί Νόμοι των ήμετέρων άειμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως» (Τμήμα Ζ', κεφ. Θ' Περί του Δικανικού παραγρ. 80).

Στο κεφάλαιο 10 (I) του Ζ' Τμήματος για πρώτη φορά γίνεται λόγος για την όρκωμοσία των μελών του Βουλευτικού, του Έκτελεστικού των κριτών (= του Δικαστικού Σώματος), των στρατιωτικών και των ναυτικών, διδόντων τον ακόλουθον όρκον: «Όρκίζομαι εις το άγιον όνομα της Τρισυποστάτου Θεότητος και εις την γλυκυτάτην Πατρίδα, πρώτον μεν ή να ελευθερωθή το Έλληνικόν Έθνος ή με τα όπλα εις τας χείρας να αποθάνω χριστιανός και ελεύθερος. Έπειτα δέ, να ύποτάσσωμαι μ' όλην την πίστιν εις τον παρόντα Νόμον της Πατρίδος, ό,τι λογιής αί δύο Έθνικαί Νομοδοτικαί Συνελεύσεις του αωκβ' και γ' (=1822 και 1823) παρέδωκαν εις το Έλληνικόν Έθνος».

* * *

Ερχόμεθα τώρα στο Σύνταγμα της Τροιζήνης του 1827.

Ήδη εύρισκόμεθα περι το τέλος της Έλληνικής Έπαναστάσεως (τον Όκτώβριον έγένητο η σπουδαιότητα ναυμαχία του Ναυαρίνου, η οποία είχε αποφασιστική σημασία για την αποκατάσταση της Ελλάδος, και είχε προηγηθεί η επίσης σπουδαία Ίουλιανή Σύμβασις, 6 Ιουλίου 1827).

Τον Μάρτιον του 1827 συνήλθε η εν Τροιζήνι Γ' Έθνική Συνέλευσις και έψήφισε μεταξύ των άλλων και νέον Σύνταγμα, το ονομασθέν «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος», το όποιο και έξεδόθη την 1η Μαΐου του έτους 1827 (7ον της Άνεξαρτησίας). Το Σύνταγμα της Τροιζήνης (1827), όπου για πρώτη φορά γίνεται σαφής δι-

άκριση τῶν τριῶν ἔξουσιῶν, ἴτοι νομοθετικῆς, νομοτελεστικῆς (= ἐκτελεστικῆς) καὶ δικαστικῆς, ἔχουμε καὶ ἴδρυση τῆς Βουλῆς. Πάλιν τὸ Προοίμιον ὑφίσταται καὶ ἀναφέρει:

«Ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαίρετου Τριάδος καὶ τρίτον ἤδη τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν συναγμένον κηρύττει διὰ τῶν νομίμων Πληρεξουσίων του ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ Ἀνεξαρτησίαν καὶ συσταίνει τὰς ἐξῆς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Πολιτεύματός του».

Συνεπῶς, ἔχουμε ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τῆ σημαντικῆ φράση «ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων».

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (Α') ὁμιλεῖ περὶ θρησκείας. Γράφει: «Καθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπαγγέλεται τὴν θρησκείαν του ἐλευθέρως καὶ διὰ τὴν λατρείαν αὐτῆς ἔχει ἴσπν ὑπεράσπισιν. Ἡ δὲ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι θρησκεία τῆς Ἐπικρατείας».

Στὸ Γ' κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλον «Δημόσιον Δίκαιον τῶν Ἑλλήνων», στὴν παρ. 6, γίνεται λόγος ποῖοι εἶναι Ἕλληνες. Γράφει σχετικῶς: «Ἕλληνες εἶναι ὅσοι αὐτόχθονες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν, ὅσοι ἀπὸ τοὺς ὑπὸ τὸν Ὄθωμανικὸν ζυγόν, πιστεύοντες εἰς Χριστὸν ἦλθαν καὶ θὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ἢ νὰ κατοικήσωσιν εἰς αὐτήν». Παρατηροῦμε καὶ πάλιν ὅτι κριτήριον τῆς ταυτότητος καὶ ὀρισμοῦ τοῦ Ἕλληνοσ εἶναι ἡ πίστις στὸν Χριστό, ἡ ιδιότητα τοῦ Χριστιανοῦ. Γίνεται ἐπίσης ἀναφορὰ ὅτι «οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα χωρὶς προεξέτασιν (λογοκρισία δηλ.) νὰ γράψωσιν καὶ νὰ δημοσιεύωσιν ἐλευθέρως διὰ τοῦ τύπου ἢ ἀλλῶς τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰς γνώμας των, φυλάττοντες τοὺς ἀκολούθους ὅρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι νὰ μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ νὰ μὴν

ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν σεμνότητα». Ὡστόσο, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἐνδιαφέρον στὸ παρὸν κεφάλαιο καὶ στὴν παράγραφο 24 ἀναγράφεται εἶναι ὅτι «ὁ κλῆρος κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς ἡμῶν Ἐκκλησίας δὲν ἐμπεριπλέκεται εἰς κανὲν δημόσιον ὑπουργεῖμα· μόνοι δὲ οἱ πρεσβύτεροι ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλογέως» (δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν).

Στὸ Σύνταγμα ἀκόμη αὐτὸ παρατηροῦμε καὶ ὀρισμένες διαφοροποιήσεις ἀπὸ τὰ προηγουμένα συνταγματικὰ κείμενα: Πρῶτον, δὲν ἀναφέρεται Ὑπουργεῖο Θρησκείας ἢ Λατρείας, καὶ ἔχουμε γιὰ πρώτη φορὰ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Δεύτερον, ὅταν ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου προεδρεύει σὲ περίπτωσιν ἐξετάσεως (κατηγορίας) κατὰ τῶν Γραμματέων (Ὑπουργῶν) τῆς Ἐπικρατείας καὶ δικάζει στὴ Βουλὴ, τότε ὀρκίζει τὰ μέλη τῆς Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς (Βουλευτὰς) μὲ περιεχόμενον ὄρκου τὸ ὁποῖο ἄρχεται μὲ τὴν φράση: «Ὀρκίζεσθε ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων νὰ προσέξετε εἰς τὴν κατηγορίαν» κλπ. Γίνεται δηλαδὴ ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ. Τρίτον, στὸ ἐν λόγῳ Σύνταγμα γενικῶς ἀναγράφονται τρία εἶδη ὄρκου: Ὁρκος Ἑλληνικός, Ὁρκος Βουλευτικός καὶ Ὁρκος τοῦ Κυβερνήτου. Καὶ οἱ τρεῖς κάμνουσιν λόγον ὅτι «ὀρκίζομαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου».

* * *

Συμπερασματικὲς σκέψεις: Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω συνοπτικῶς ἀναφερομένων προκύπτει ὅτι διὰ τῶν πρώτων συνταγματικῶν κεμένων διαπιστοῦται ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ τιμὴ τῶν πολιτειακῶν ἀρχῶν ἐναντι τῆς θρησκείας, καὶ διὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν προκειμένῳ καὶ κατὰ πρόωτον, ἀσφαλῶς καὶ ἀναγνωρίζουσιν εὐγνωμῶς τὴν μεγάλην συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸν ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καὶ κατὰ δεύτερον,

υιοθετούν τη δυναμική της Ἐκκλησίας στη στήριξη της συνοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ γένους κατὰ τὰ δυσχερῆ χρόνια της δουλείας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαιότητά της γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Εἶναι πασιφανὲς καὶ ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένο ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία προστάτευσε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ διάρκεια της Τουρκοκρατίας καὶ διεφύλαξε τὴν γλῶσσά του καὶ τὴν ἐθνικὴ του συνείδηση. Ἱστορικῶς ἀργότερα, μετὰ τὴ λήξη τοῦ Ἀγῶνος καὶ τὴν ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, στὴν ἀποτίμηση θὰ ἔχουμε πολλοὺς εἰς ἀριθμὸν κληρικούς ὄλων τῶν βαθμίδων μάρτυρας τῆς Πίστεως τοῦ Ἔθνους, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸ αἶμα

Ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Μελάς: «Τὸ Εἰκοσιένα ὁλοῖσα βγαίνει ἀπὸ τὴν αἰωνόβια ἐθνικὴ μας παράδοση. Τίποτα τὸ ξενικό. Παρεξηγοῦν κι ἀδικοῦν τὸ τεράστιο αὐτὸ κίνημα ὅσοι θέλουν νὰ τὸ νομίζουν ἀντίλαλο τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης. Καὶ ὁ βαθύτατος Σολωμὸς λαμπρὰ τὸ εἶδε, ὅταν χαιρετοῦσε τὴ λευτεριά, “ἀπὸ τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά”. Καμμία ὁμοιότητα δὲν ἔχει μετὰ τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση. Ἐκεῖνη ἦταν κοινωνικὴ. Τὸ Εἰκοσιένα δὲν μπαίνει με κανένα τρόπο στὸ σχῆμα τῶν ταξικῶν ἀγῶνων. Εἶναι κίνημα καθαρὰ ἐθνικό: Μιὰ φυλὴ ἀνώτερον, περὶφανη καὶ γενναία συνεχίζει τὴν ἠρωικὴ της παράδοση τῆς λευτεριάς καὶ

Τὰ πρῶτα Συντάγματα εἶχαν ὡς πρῶτον τίτλον ἢ τιμημα ἢ ἄρθρον, θὰ λέγαμε σήμερον, τὸ θέμα τῆς θρησκείας. Ἀκόμη, ἐξαιρετικὰ σπουδαῖος εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ Ἑλληνος, ὅτι Ἑλληνας ὀρίζεται ὁ χριστιανὸς καὶ ὁ ὀμιλῶν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσα.

τους σφράγισαν τὸ πνευματικὸ νόημα τῆς Ἐθνεγερσίας, ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Γρηγόριο τὸν Ε΄ μέχρι τὸν πιδὸ ἀφανῆ καὶ ἀπλὸ μοναχό.

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος σέβεται καὶ τιμᾷ τὰ ἱερά καὶ τὰ ὅσια, ὡς καταδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ τρία πρῶτα συνταγματικὰ κείμενα ἔχουν ὡς Προοίμιον τὴν ἀναφορὰ τους «στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ἀδιαρέτου Τριάδος». Μένοντας ὀλίγον περισσότερον σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Ἑλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ δὴ οἱ συνταγματικοὶ νομοθέτες, εἶχαν βαθυτάτη τὴν πεποίθησι ὅτι ἡ Ἐπανάστασί τους κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐκδηλώθηκε στὸ ὄνομα τῆς πίστεως τους στὸν Θεὸ καὶ στὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδος. Ἰσχυε κατὰ τὰ πάντα τό: «Διὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἁγίαν καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν». Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφέρουμε τί γράφει ὁ

τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τσακίζοντας, μ’ ἀγῶνα ὑπεράνθρωπο, τὸν ζυγὸ τῆς σκλαβιάς. Ξαναφτιάχνει Μαραθῶνες καὶ Σαλαμίνες. Γίνεται παράδειγμα σ’ ὅλους τοὺς λαοὺς, ποὺ ἀκολουθοῦν, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον, καὶ δημιουργεῖ νέο Διεθνὲς Δίκαιο, καθιερώνοντας τὴν ἀρχὴ τῶν “ἐθνοτήτων”. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση στάθηκε ἀντικληρικὴ. Τὴ σημαία τοῦ Εἰκοσιένα κρατεῖ ἕνας δεσπότης. Καὶ τὸ ράσο του εἶναι σύμβολο διπλό: Θρησκεία καὶ Παιδεία – Χριστιανισμὸς κι ἑλληνισμὸς». (περ. *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 325). Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω, εἶχαν τὴν αἴσθησι ὅτι ἡ ὀργάνωσι τοῦ νεοσύστατου κράτους ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθῆ καὶ νὰ οἰκοδομηθῆ «εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαρέτου Τριάδος». Μάλιστα, πρέπει ὅλως ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῆ ἡ ἀναφορὰ αὐτή, τὴ στιγμὴ ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κυριαρχοῦσαν τὰ

ἀθειστικά κηρύγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως στίς χώρες τῆς Δύσεως. Τοῦτο ἔχει μεγάλη διαχρονική ἀξία καὶ σημασία γιὰ τὴν πατρίδα μας καὶ οὐδόλως πρέπει νὰ ἀγνοεῖται ἢ νὰ διαστρεβλώνεται ἢ, τὸ χειρότερον, νὰ ἀπαξιώνεται, διότι ἔχει καὶ νομική ἰσχύ καὶ ἐπιφέρει νομικὲς συνέπειες στὴν ὅλη ἐρμηνεία τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος.

Ἔπειτα, τὰ πρῶτα Συντάγματα εἶχαν

καὶ ὑπάρχει ἐνίοτε καὶ μιὰ ἀντιεκκλησιαστικὴ νοοτροπία σ' ἓνα ἐκκοσμικευμένο ὑλιστικὸ περιβάλλον μὲ ἔντονες ὀρθολογιστικὲς ἀντιλήψεις, προβάλλει ἐπιτακτικὰ ἢ ἀνάγκη νὰ διατυπώνουμε πιὸ συνετεῶς σκέψεις. Τὸ ἐρώτημα ποῦ τίθεται εἶναι: Ἐπιθυμοῦμε ἀποκοπὴ ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς καὶ καταξιωμένες ἑλληνορθόδοξες ρίζες μας ἢ γερὴ θεμελίωση σ' αὐτές; Ἡ πρόκληση σ' αὐτὸ τὸ παγκοσμιοποιημένο

Σήμερα, ποῦ ἀκούγονται ἀντιθρησκευτικὲς καὶ ἀντιχριστιανικὲς φωνὲς καὶ ὑπάρχει ἐνίοτε καὶ μιὰ ἀντιεκκλησιαστικὴ νοοτροπία σ' ἓνα ἐκκοσμικευμένο ὑλιστικὸ περιβάλλον μὲ ἔντονες ὀρθολογιστικὲς ἀντιλήψεις, προβάλλει ἐπιτακτικὰ ἢ ἀνάγκη νὰ διατυπώνουμε πιὸ συνετεῶς σκέψεις. Τὸ ἐρώτημα ποῦ τίθεται εἶναι: Ἐπιθυμοῦμε ἀποκοπὴ ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς καὶ καταξιωμένες ἑλληνορθόδοξες ρίζες μας ἢ γερὴ θεμελίωση σ' αὐτές; Ἡ πρόκληση σ' αὐτὸ τὸ παγκοσμιοποιημένο κλίμα βρίσκεται ἐνώπιόν μας. Πάντως, οἱ πρωτεργάτες τῆς Ἐθνεγερσίας ἔθεσαν στὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους θεμέλια ἑλληνορθόδοξα, καὶ συνάμα ἔδειξαν καὶ τὸν δρόμο στίς γενεὲς ποῦ ἀκολουθοῦν. Προφανῶς καὶ στὴ δική μας.

ὡς πρῶτον τίτλον ἢ τμῆμα ἢ ἄρθρον, θὰ λέγαμε σήμερον, τὸ θέμα τῆς θρησκείας. Ἀκόμη, ἐξαιρετικὰ σπουδαῖος εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ Ἑλληνοσ, ὅτι Ἑλληνας ὀρίζεται ὁ χριστιανὸς καὶ ὁ ὀμιλῶν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Σημαντικὸ σημεῖο εἶναι καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῶν νόμων τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων. Ἄλλο σημεῖο ὑπογραμμίσεως εἶναι ἡ πρόβλεψις νὰ προστατεύεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ὥστε νὰ μὴ βλάπτεται διὰ τοῦ Τύπου, καὶ τέλος ἡ ὀρκωμοσία στὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου, ἔστω καὶ ἂν ἀναφέρεται τοῦτο ἀορίστως.

Σήμερα, ποῦ ἀκούγονται ἀντιθρησκευτικὲς καὶ ἀντιχριστιανικὲς φωνὲς

κλίμα βρίσκεται ἐνώπιόν μας. Πάντως, οἱ πρωτεργάτες τῆς Ἐθνεγερσίας ἔθεσαν στὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους θεμέλια ἑλληνορθόδοξα, καὶ συνάμα ἔδειξαν καὶ τὸν δρόμο στίς γενεὲς ποῦ ἀκολουθοῦν. Προφανῶς καὶ στὴ δική μας.

ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Δρ Ν. & Θ.

Ἱεροκήρυκας Καθηδρικοῦ
Ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν
Δ/ντῆς Ἰδιαιτέρου Γραφείου
τοῦ Μακαριωτάτου

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΙΑ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΟΥ '21

Η έορταζόμενη εκάστοτε επέτειος της Έπανάστασης του '21 παρέχει, εκτός των άλλων, την ευκαιρίαν και κομίζει την άφορμην να ανασυνθέτουμεν εις την σκέψιν μας τὸ ἦθος, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν δρασίαν τῶν τιμίων καὶ εὐγενικῶν ἀγωνιστῶν τοῦ μεγάλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἑθνους μας.

Καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον διὰ κάθε περίοδον, καθίσταται ἐπάναγκες διὰ τὴν δυσχερῆ σημερινὴν συγκυρίαν τῆς κρίσεως καὶ τῆς δοκιμασίας τῆς πατρίδος μας. Δοκιμᾶζονται τὰ πάντα εἰς τὸν τόπον αὐτόν. Ἡ μακραίωνη ἱστορία ἀγνοεῖται ἢ καὶ παραποιεῖται, ἡ Παιδεία μας, ὁ Πολιτισμὸς μας, ἡ Παράδοσις μας, ἡ Γλῶσσά μας, ἡ Ὁρθοδοξία μας ὑφίστανται ἀσυνήθη ταλαιπωρίαν. Καὶ αὐτὸ τὸ '21 δὲν ἔχει εἰς τὰ ὄψα μας ὡς ἀγών, ὡς θυσία, ὡς ἠθικὴ δύναμις, ὡς ὑπέροχον

μας κατὰ τὴν κινδυνώδη καὶ μακρὰν πορείαν τοῦ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μορφὰς καὶ ἔνδοξα ἀναστήματα, ποὺ συνωστίζονται θαρρεῖς μέσα εἰς τὸν στενὸν χῶρον ὅπου δροῦν καὶ μεγαλοουργοῦν.

Τὸ '21, ἐπικὸν ἄθλημα μοναδικὸν εἰς τὴν διεθνῆ ἱστορίαν, θαυμασίως ἐπιβεβαιώνει τὴν παράδοσιν αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἀνείπωτη ἱστορικὴ κακοτυχία καὶ ταλαιπωρία τοῦ Ἑθνους καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς Παλιγγενεσίας ἐξέθρεψαν ἄνδρας ἐξαιρετοῦς, ἂν ὄχι μεγάλης παιδείας –καὶ τοῦτο δὲν εἶναι σπάνιον–, πολλῆς ὁμῶς καὶ θαυμαστῆς πρακτικότητος, ἰσχυροῦ νοῦ καὶ γενναίας ψυχῆς.

Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν ἀνίκει ὁ γενναῖος, ἀπλοῦς καὶ τίμιος ἀγωνιστῆς Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος. Ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος εἶναι εὐγενὲς τέκνον τοῦ κλεινοῦ ἄστεως τῶν Πατρῶν (στὴν ἄνω πόλιν στέκει προτομὴ

Ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος εἶναι εὐγενὲς τέκνον τοῦ κλεινοῦ ἄστεως τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱερᾶς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τὴν περίπυστον ἔξοδον τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» τὴν 11ην Ἀπριλίου 1826.

κατόρθωμα τῶν προγόνων μας, ποὺ μᾶς ἐξασφάλισαν τὴν Ἐλευθερίαν, ἀπεναντίας ἔχει παραδοθῆ εἰς τὴν παράνοιαν κάποιων ἰθυόντων, ὡς μὴ ὄφειλεν. Ὅμως –καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν οἱ νέοι μας– αὐτὸ τὸ ὀλιγάνθρωπον ἔθνος

του, τῆς ὁποίας τὰ ἀποκαλυπτήρια ἔγιναν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1971 σὲ σεμνὴν τελετὴν μὲ ὀμιλητὴν τὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος κειμένου), ἀλλὰ καὶ τῆς ἱερᾶς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τὴν περίπυστον ἔξοδον

των «Ελευθέρων Πολιορκημένων» την 11ην Ἀπριλίου 1826.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κόρινθον τὸ 1764, ἔλκων τὴν καταγωγήν του ἐκ τῆς εὐάνδρου Ἡπείρου. Ὁ ἱστορικὸς καθηγητὴς Ἀπ. Βακαλόπουλος καὶ ὁ ἀείμνηστος Κ. Τριανταφύλλου μᾶς λέγουν ὅτι ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, μαζί με τὸν Ἄθαν. Κανακάρην καὶ τὸν Μητροπολίτην Γερμανόν, εἶναι ἡ εὐγενεστέρα Πατρinh μορφὴ τοῦ 1821 (Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία Ν. Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Ε', σελ. 310, καὶ Κ. Τριανταφύλλου, *Ἱστορ. Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτρα 1995, σελ. 1568).

Ὁ πατέρας τοῦ ὀνομάζετο Γεώργιος καὶ εἶχε ἐγκατασταθῆ εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτησε ἓνα υἱόν, τὸν Ἰωάννην. Παιδιόθεν, ὁ Ἰωάννης ἔμεινε ὀρφανὸς καὶ ἀπὸ τοὺς δύο γονεῖς, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν πλησίον τοῦ θείου του Ἀναστασίου. Ἐκεῖ, ὅπως παραδίδουν οἱ βιογράφοι του, ἀνετράφη ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ ἐν εὐσεβείᾳ, καίτοι ἀπορφανισθεὶς.

Ἴδου τί ἀναφέρει ὁ Ἀναστ. Γούδας:

«Ὁῦτος ἐν τρυφερᾷ ἡλικίᾳ ἀπορφανισθεὶς πατρός τε καὶ μητρός, ἀνετράφη ἐν εὐσεβείᾳ ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἀνθῆς. Ἐδιδάχθη δὲ καὶ γράμματα τινὰ εἰς τὰ κοινὰ λεγόμενα σχολεῖα, τότε. Μόλις δὲ ἡλικιωθεὶς, τὸ μὲν πρῶτον ἐφρόντισε πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀδελφῆς, εἰς ἣν, χάριν εὐγνωμοσύνης, ἐδωρήσατο καὶ σύμπασαν τὴν τε πατρικὴν καὶ μητρικὴν αὐτοῦ περιουσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀμέσως ἀπεδήμυσεν εἰς Πάτρας παρὰ τῷ ἐμπορευομένῳ θεῷ του Ἀναστασίῳ, παρ' ᾧ ἐμαθήτευσεν ἐπὶ πενταετίαν. Ἐγκρατῆς δὲ γενόμενος τῶν ἀναγκαίων τότε ἐμπορικῶν γνώσεων, συνέστησε ἴδιον ἐμπορικὸν κατάστημα καὶ μετ' οὐ πολὺ, διὰ τῆς ἐξειδικιασμένης αὐτοῦ ἰκανότητος καὶ ἐπιμελείας, ἐπεσκίασεν οὐ μόνον τὸν θεῖόν του, ἀλλὰ καὶ ἅπαντας τοὺς ἐν Πάτραις ἐμπόρους» (Α. Γούδας, *Παράλληλοι βίοι*, τόμ. Ε', 1878, σελ. 330).

Ἄν ὁ κερδῶς Ἐρμῆς τοῦ προσεπόρισε πλοῦτον, περιουσίαν, εὐμάρειαν, κύρος καὶ ἰσχύν, ἡ πατριωτικὴ του συνείδησις, ἡ δυνατὴ συναίσθησις τοῦ μεγάλου χρέους του πρὸς τὴν σκλαβωμένην στοὺς Τούρκους πατρίδα του ὑπερενίκησε τὸν φιλέμπορον ἐκ φύσεως χαρακτῆρά του καὶ ἀπεμάκρυνε τὸν πειρασμὸν τῆς φιλοχρηματίας του. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ Παπαδιαμαντόπουλος ἐδημιούργησε διὰ τῆς φιλεργίας του καὶ τῆς ἀκαταπονήτου ἐργασίας του ἐμπορικὸν καὶ τραπεζικὸν οἶκον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀναπληρώνη μετὰ τὴν οἰκονομικὴν του ἰκανότητα τὰ ὑπάρχοντα τραπεζιτικὰ καταστήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν του.

«Υπῆρξε πρότυπον μεγαλοδορίας. Διὰ τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς καὶ μεγαλοδορίας», γράφει ὁ Ἀ. Γούδας, «κατῶρθωσε νὰ ἀπολαύη τοιαύτης ἀγαθῆς ὑπολήψεως παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ὥστε διὰ τῆς μεσολαβήσεως αὐτοῦ ἐξωμαλύνοντο μὲν αἱ μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ πάντων τῶν ἐν Πάτραις

ἐμπόρων καὶ προεστώτων ὑφιστάμεναι δοσοληψίαι καὶ διενέξεις, ἠλαττοῦντο δὲ οἱ φόροι οἱ βαρύνοντες τὰς κατωτέρας τάξεις ἀναδεχομένου αὐτοῦ νὰ καταβάλλῃ διπλασίους φόρους καὶ προτρέποντος εἰς τοῦτο διὰ τοῦ παραδείγματος τοιαύτης μεγαλοδωρίας καὶ ἄλλους εὐκαταστάτους συμπολίτας αὐτοῦ. Οὕτω δὲ δὲν ἐβράδυνε γνωστός μὲν νὰ γίνῃ ἐν πλείσταις πόλεσι τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Εὐρώπης διὰ τὰς μεγάλας ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, νὰ ἀναδειχθῇ δὲ εἰς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ διακεκριμένων ἀνδρῶν τῆς Πελοποννήσου» (Αναστ. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*, τόμ. Ε', 1880, σελ. 331).

φειδωλεύεται εἰς τὰς δαπάνας, ἀλλ' ἵνα θησαυρίξῃ ἐντίμως καὶ ἵνα δαπανᾷ μεγαλοπρεπῶς» (Α. Γούδας, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 333).

Τὸ ὄλον κῦρός του ἐχρησιμοποίησε πρὸς ἀνακούφισιν πασχόντων καὶ ἀναξιοπαθόντων, ἰδικῶν μας καὶ ξένων. Ἀκόμη καὶ Τούρκοι κατέφυγον πρὸς αὐτόν. Μάλιστα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κ. Τριανταφύλλου, τὸν χειμῶνα τοῦ 1816 Τούρκος ἀγᾶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καταδιωκόμενος κατέφυγε εἰς τὸ σπίτι του καὶ ἐπὶ μῆνες εἰς τὸ ὑπερῶν τῆς οἰκίας του. Ὁ Τούρκος αὐτός, χωρὶς νὰ δώσῃ ὄνομα, ἔφυγε διὰ Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπέ-

Ἀπὸ τῆς μυήσεώς του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος ἔθεσε τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν διακονίαν τῆς πατρίδος του. Δὲν ἀνῆκε εἰς τὸν ἑαυτόν του οὔτε εἰς τὸ προσφιλές του ἐμπόριον, καθὼς μίτε εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν τόσον ἀγαπητήν.

Ὅπως πάλιν μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀ. Γούδας, ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, μέσα εἰς τὸ ἐμπορικὸν μέγαρόν του διατηροῦσε μονίμως 12 ὑπαλλήλους, καὶ ὁ καθεὶς εἶχε ἰδιαίτερον δωμάτιον, ἐπίσης διέθετε 5 ἵππους καὶ 5 καλοὺς ἡμίονους. Διατηροῦσε κῆπον διὰ μεγάλης δαπάνης, πού τοῦ παρεῖχε τὰ καλύτερα καὶ σπανιώτερα τῶν ἀνθέων καὶ τῶν δένδρων. Τὸ σπίτι του εὐρίσκετο πρὸ τοῦ τότε Μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς ὁμωνύμου μετὰ ταῦτα πλατείας (Ομονοίας, ἐνορία τότε Ἁγ. Τριάδος καὶ ἀκόμη Ὀδηγητρίας) (Κ. Τριανταφύλλου, *Ἱστορ. Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, 1995, σελ. 1569). Πρὸ τοῦ ἀγῶνος εἶχε 30 ἐργαστήρια ἰδιόκτητα, 5 λαμπρὰ οἰκίματα, δύο οἶνοπωλεῖα, δύο ἐλαιοτριβεῖα καὶ τὸ ἥμισυ Σαραβάλι.

Ἀναφέρεται ὅτι «ὁ Παπαδιαμαντόπουλος δὲν ἐγεννήθη, φαίνεται, ἵνα

στρεψῆ τὸ ἔτος 1919 εἰς Πάτρας ὡς βοεβόδας Πατρῶν «ὁ Μουσταφάμπης Ἰμβραήμ Πασᾶς Ζάδες» (Κ. Τριανταφύλλου, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 1571).

Τὸ ἐμπορικὸν του δαμόνιον καὶ οἱ ἐμπορικὲς του ἐπιχειρήσεις ἐξετείνοντο μέχρι τῶν ἐμπορικωτέρων ἐπιχειρήσεων τοῦ κόσμου εἰς Κωνσταντινούπολιν, Ἄμστερνταμ, Λονδίνον, Μασσαλίαν, Τεργέστην, Λιβόρνον, Ἀγκῶνα, Σμύρνην, Κέρκυραν, Ἀλεξάνδρειαν κ.λπ.

Ἐπραγματοποίησε ταξίδια εἰς τὸ Λονδίνον, Μασσαλίαν, Λιβόρνον, Ζάκυνθον καὶ Κέρκυραν. Κεκτημένος τοιαύτην περιουσίαν, πλοῦτον καὶ εὐμάρειαν, ἔτεινε «εὐήκοον οὔς» εἰς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν σχεδιαζομένην ἐπανάστασιν. Χωρὶς δισταγμὸν ἀπεφάσισε νὰ θυσιάσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ γίνῃ «ἐθνικὸς συνωμότης». Κατὰ τὸν Φιλήμονα, κατηχήθη ἀπὸ τὸ 1819 εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, ἡ ὁποία

συγκαταριθμεί τὸν Παπαδιαμαντόπουλον ὡς ἐπίλεκτον στέλεχος τῆς, ἐφ' ὅσον ἔγινε ταμίας καὶ ἔφορος αὐτῆς.

Ἀπὸ τῆς μυσείως του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος ἔθεσε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν διακονίαν τῆς πατρίδος του. Δὲν ἀνῆκε εἰς τὸν ἑαυτὸν του οὔτε εἰς τὸ προσφιλές του ἐμπόριον, καθὼς μίτε εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν τόσον ἀγαπῆτὴν. «*Κατέστη Ἐπαναστάτης κατὰ τῆς κακοδιοικήσεως τῆς πατρίδος του καὶ ἀφιέρωσε ἑαυτὸν*», γράφει ὁ Ἀ. Γούδας, «*ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὰ συμφέροντα ταύτης, ἦτις καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους προγόνους ἐθεωρεῖτο ὑπερτέρα τε καὶ ἱερώτερα παντὸς ἑτέρου ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ τούτῳ κόσμῳ ἀγαθοῦ. Ἐν μόνον καὶ τότε διετήρησεν ἀπαραιεῖτον ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, τὴν εἰς τὰ θεῖα εὐσέβειαν*» (Α. Γούδας, ἔνθ. ἄνωτ., σελ. 337).

Μάλιστα, καθ' ὅλον του τὸν βίον ἐκτελοῦσε τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα, καὶ τὴν ἀγάπην αὐτὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἐνέπνεε καὶ πρὸς τὴν οἰκογενειάν του. Συμμετέσχε εἰς τὴν προεπαναστατικὴν σύσκεψιν τοῦ Ἰανουαρίου 1821 εἰς τὴν Βοστίτσα (Αἰγιον). Εἰς τὸ μεταξὺ, ἀπέστειλε εἰς τὸ Λιβόρνον τοὺς τρεῖς μικροὺς υἱοὺς του καὶ ἄλλα Πατριόπουλα.

Ἀπὸ τὸ σπῆτι του ἐξεκίνησε κατὰ τὴς 21 Μαρτίου 1821 ὁ ξεσπκωμὸς τῶν Πατριῶν καὶ ἐκεῖ διεξήχθη ἡ πρώτη πεισμώνδης μάχη τοῦ ἀγῶνος, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν νὰ τὸ καταλάβουν ἀνεπιτυχῶς. Αὐθημερὸν προσφέρει 2000 γρόσια εἰς τοὺς ὄπλαρχηγούς Νενέκον καὶ Σαγιάν πρὸς συγκρότησιν στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀπῆλθε ἀκολούθως εἰς Ὀμπλὸν καὶ πρῶτος ἐπανῆλθε τὴν ἐπομένῃν ἐπικεφαλῆς στρατιωτῶν. Ὑπέγραψε τὴν Ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν πού ἐπεδόθη εἰς τοὺς προξένους. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπῆγε εἰς Ζάκυνθον καὶ Ἰθάκην καὶ κατόπιν εἰς Σπέτσας, προκειμένου νὰ ζη-

τήση βοήθειαν ναυτικὴν. Ἐταξίδευσεν εἰς Ἰταλίαν (Αγκῶνα), ἀπὸ ὅπου παρώτρυνε ὅλους τοὺς Ἑλληνας τῆς Εὐρώπης νὰ ἐπικουρήσουν τὸν Ἄγωνα.

Ἡ δρᾶσις του εἶναι πλουσία καὶ γόνιμος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Ἐπαναστάσεως. Μὲ τὴν κολοσιαίαν περιουσίαν του ἐνισχύει καὶ βοηθεῖ τοὺς πάσχοντας ἀγωνιζομένους ὑπὲρ πατρίδος συνανθρώπους του. Ἡ προσπάθειά του καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις του συνήντησαν καὶ προεκάλεσαν ὅλην τὴν προθυμίαν καὶ εὖρε βαθεῖαν ἀπήχησιν. Ἐπέτυχε καὶ μετέφερε πολύτιμα ἐφόδια διὰ τὸν ἀγῶνα.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1821 εὐρίσκεται εἰς τὰ Καλάβρυτα καὶ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους εἰς Ἐπίδουρον. Μετέσχεν ὡς μέλος τῆς Α' Ἐθνοσυνελεύσεως ἐν Ἐπιδαύρῳ. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1822 διωρίσθη ὡς γενικὸς φροντιστὴς τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων πού ἐπολιορκούσαν τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1822 εὐρίσκεται εἰς Ναύπλιον πρὸς παραλαβὴν τοῦ φρουρίου του. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἐπαναστατημένου Ἐθνους ἐπανειλημμένως τοῦ ἀναθέτει διάφορα ἐμπιστευτικὰ καθήκοντα καὶ ἀποστολάς.

Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἀναφέρεται, καπεταναῖοι, δημογέροντες καὶ λοιποὶ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ χωρίων Πατρῶν (30 ὑπογραφαί) τὴν 26-5-1823 τὸν ἐκλέγουν παραστάτην τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν (βουλευτὴν) «*ἄνδρα τίμιον, εὐσυνειδίπτον, νουνεχῆ, ἔχοντα πατριωτισμὸν καὶ ἄλλα προτερήματα φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα*» (Κ. Τριανταφύλλου, ἔνθ. ἄνωτ., σελ. 1623).

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1824 ἡ Κυβέρνησις ἀναθέτει εἰς τὸν Ἰωάννην Παπαδιαμαντόπουλον μαζὶ μὲ τὸν Μπεν. Ροῦφον νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν ἐπαρχίαν τῶν Πατρῶν, καὶ τὸ Βουλευτικὸν 17-5-1824 γράφει πρὸς αὐτόν: «*Ἐκ μέρους τοῦ Ἐθνους σᾶς εὐχαριστεῖ διὰ τοὺς μεγάλους πόνους ὅπου ἀγογγύστως ὑπεφέρατε ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἱε-*

ροῦ τούτου ἀγῶνος».

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1825 ὀρίζεται μέλος ἐπιτροπῆς Δ/νσεως Δυτ. Ἑλλάδος μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Δ. Θέμελι. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἰδίου χρόνου μαζί με τὸν Θέμελι εὐρίσκεται εἰς τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγιον. Ἐκεῖ συμμερίζεται δοκιμασίας καὶ κακουχίας τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ἀμάχων.

Κατῶρθωσε δὲ νὰ πλεύσῃ διὰ μέσου τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου καὶ νὰ φθάσῃ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ζάκυνθον πρὸς ἐξεύρεσιν τροφίμων διὰ τοὺς δεινῶς πολιορκουμένους τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, ἐνῶ εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς Ζάκυνθον, δέχεται πιέσεις ἐκ μέρους φίλων του νὰ μὴν ἐπιστρέψῃ εἰς Μεσολόγγιον, καθ' ὅσον διέτρεχε ἄμεσον κίνδυνον ἡ ζωὴ του. Ἠρήθη ὁμως νὰ παραμείνῃ εἰς Ζάκυνθον, ὅπου διὰ τελευταίαν φορὰν εἶδε τὴν οἰκογενεὶάν του. Ὁ ἴδιος ἀπαντοῦσε εἰς τοὺς πιεστικῶς παροτρύνοντας: «*Ἡ θέσις μου εἶναι εἰς τὸ Μεσολόγγιον*».

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠσθάνετο πρὸς τὴν πατρίδα τὸ χρέος του. Εἰς μίαν μάλιστα ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ζακυνθίους μετὰ ζωπρὰ χρώματα διεκτραγφδεῖ τὴν δεινὴν θέσιν τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Μεσολογγίου. Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1825-26, ὁ Παπαδιαμαντόπουλος μένει μόνος ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ Μεσολόγγιον. «*Εἰς τὸ γραφεῖόν του βόμβα ἐχθρική*», γράφει ὁ Κ. Τριανταφύλλου, «*ἐφόρευσε τὸν ἐπισκεφθέντα αὐτὸν πλοίαρχον Δενδραμῖν, ἐνῶ αὐτὸς οὐδὲν ἔπαθεν*». Ἐτήρησεν εὐσυνειδίπτως τοὺς λογαριασμοὺς τῆς διαχειρίσεως, οἱ ὅποιοι ἐσώθησαν ἐν ἀντιγράφῳ. Ἐκ τοῦ ἀρχείου του πολλὰ ἐδημοσίευσαν οἱ βιογράφοι του. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825 ἔγραφεν εἰς τὸν υἱὸν του Παναγιώτην ἐκ Μεσολογγίου: «*Σοῦ ἐπεύχομαι σοφίαν καὶ πραότητα... ἄμποτες νὰ ζήσης ὡς ἔζησε καὶ ὁ πατήρ σου καὶ ὡς τὸν κόσμον τοῦτον ἐγύρισε τὴν σφαῖράν του μετὰ τὴν ταπεινωσύνην του καὶ μετὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἐφθασε νὰ ζῆ*

εὐχαρίστως, ὡς σὺ τὸν εἶδες... Στάσου εὐλαβῆς εἰς τὴν θρησκείαν, ἔχε φόβον τοῦ Ὑψίστου, πρόσεχε τὴν ἐντροπὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ μὴ κατηγορεῖσαι, ἀγάπα τὰς καλὰς συναναστροφὰς διὰ νὰ κερδήσης τὰ καλὰ ἥθη» (Κ. Τριανταφύλλου, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 1574).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς του εἰς Μεσολόγγιον ἀναφέρεται ὅτι ὑπέβαλλε τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἐκούσιαν κακουχίαν. Καὶ αὐτό, διότι ὁ ἴδιος ἔβλεπε τοὺς πολιορκουμένους νὰ περιφέρονται γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι μέσα εἰς τὸ δριμύ ψυχρὸς τοῦ χειμῶνος. Τὰ δὲ κατεσχισμένα φορέματα δὲν τὰ ἔβλεπε κανεὶς τρυπημένα ἀπὸ ἐχθρικὰ βόλια καὶ σπυριδωμένα ἀπὸ μαρτυρικὰ αἵματα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος δὲν παραπονεῖται, ἀλλὰ ἐξαίρει τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολεμουμένων, «*ἡ ὁποῖα κάμνει τὴν φρουρὰν δυνατωτέραν*».

«*Ἀλλὰ καὶ πικρίας οὐκ ὀλίγας ἐγένεθη ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, ἐνοχλούμενος ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῆς ἠρωικῆς μὲν καὶ ἀρεμανίου, ἀλλὰ καὶ ἐξηγριωμένης ἐκ τῆς πείνης καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ἀπεριγρῆπτων στερηήσεων φρουρᾶς*» (Δ. Γούδας, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 374).

Εἰς ἐπιστολὴν του (24 Ἰουλίου 1825) ἀπὸ τὸ Βασιλάδι Μεσολογγίου πρὸς τὴν «*φιλότιν συμβίαν του σὺν τοῖς φιλότιτοις του*» γράφει διὰ μακρῶν τὰ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει:

«*Ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν ἡ ἀπελπισία μας δὲν ἦτο ἀπὸ ἄλλο, εἰ μὴ μόνον διὰ τὴν διόλου ἔλλειψιν μπαρούτης· ἐκαταντήσαμε τώρα εἰς τὸ ὕστερον ἄλλην μπαρούτην νὰ μὴν ἔχωμεν εἰ μὴ μόνον τὰ ντουφέκια γεμᾶτα καὶ τὰ κανόνια· καὶ εὐρέθημεν ὅλοι, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοί, ἅμα ὅπου ἤθελε μᾶς κάμει καὶ τὸ τέταρτον ρεσάλτο ὁ ἐχθρὸς, ν' ἀδειάσωμεν κατ' ἐπάνω του τὰ ντουφέκια καὶ τὰ κανόνια, καὶ νὰ πετσοκοπῶμεν μετὰ*

τὰ μαχαίρια, καὶ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι μας ἐνδόξως, καὶ ὄχι νὰ ζῶμεν ζῶν ἄτιμον καὶ βδελυρὰν, καὶ νὰ σώσωμεν τὸ Μεσολόγγι, ὅπου εἶναι τὸ προπύργιον καὶ ἡ ἐλπίς ὅλης τῆς Ἑλλάδος». Καὶ ἐξιστορῶν τὰ τῆς πολιορκίας καὶ τῶν ἐχθρῶν τὶς ἐπιθέσεις συνιστᾷ: «... σταθίτε μὲ μεγαλοψυχίαν καὶ γενναιοσύνη καὶ τώρα ὅπου ἔχομεν μπαρουτί, ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ χαλάσωμεν τὸν ἐχθρὸν· ἀλλὰ καὶ ἂν ἀποθάνωμεν, ἀποθαίνομεν ἐνδόξως ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Ταῦτα καὶ ξανασιάζομαί σας, μὲν ὁ ἀγαπητὸς σας σύζυγος. Ἰωάν. Παπαδιαμαντόπουλος».

Μόλις εἰς ἡλικίαν 62 ἐτῶν, πάσχων ἐκ ρευματισμῶν, μὲ πολλὴν θλίψιν καὶ ἀγωνίαν γράφει πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην μεταξὺ ἄλλων:

«... Διό, καλὲ Πατριῶτα, δι' ἀγάπην Θεοῦ καὶ Πατρίδος ἐνέργησον δραστηρίως, διὰ νὰ μᾶς προφθάσῃ ὁ Ἑλληνικὸς

τοῦ Ἰμβραήμ ἐβεβαίωσε ὅτι ἔπτεσε αἰχμάλωτος εἰς τοὺς Τουρκοαιγυπτίους καὶ ἀπεκεφαλίσθη.

Ἦστόσον, τὸ ὄνομά του ἐχαράχθη ἀνεξετιλήτως εἰς τὴν δέλτον τῆς δοξασιμένης Ἱστορίας ἐν μέσῳ ἐπωνύμων καὶ ἄνωνύμων πολυπληθῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων. Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἐξαίρει τὴν προσωπικότητά του καὶ παραθέτει δημοτικὸ τραγούδι:

«Σύρε πουλί μ' στὴ Ρούμελη, σύρε στὸ Μεσολόγγι,

νὰ πῆς στὸ Διαμαντόπουλο καὶ Κίτσο τὸν Τζαβέλλα

μεντάτι νὰ μὴν καρτεροῦν...

Μπραῖμ πασᾶς ξεστράτευσε μὲ δεκαοκτὼ χιλιάδες.

Στὴν Πάτρα μπαρκαρίστηκε, στὸ Κρονέρι βγαίνει».

(Βλαχογιάννης, Ἱστορικὴ Ἀνθολογία 161, Προπύλαια, Ἀθ. Α' 135).

---

*Αὐτὸς ὁ ὁποῖος καίτοι πτωχὸς ἐσταδιοδρόμησε σχηματίσας
μεγίστην περιουσίαν καὶ πλοῦτον, αὐτὸς ποὺ ἐκινεῖτο ἐν
Πάτραις μὲ πλήρη οἰκονομικὴν εὐρωστίαν μεταξὺ Τούρκων
καὶ Ἑλλήνων, ἔπτεσεν ὡς ἀπλοῦς μαχητής.*

*Ἐπανελλημμένως ἐπροκινδύνευσε καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸ
ιερὸν χρέος τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων καὶ ἐξεμέτρησε τὸ
ζῆν εἰς τὸν ἱερὸν τόπον. Ὁ παντοιοτρόπως βοηθῶν τὸ πολιορ-
κούμενον Μεσολόγγι, μαχόμενος ἐκ τῶν πρώτων, ἐχορήγησε
ζωντανὸν τὸ παράδειγμα τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς ἐλευθερίας.*

στόλος ὅσον τάχος, διὰ νὰ γλιτώσῃ τὸ προπύργιον τοῦτο τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ μὴν πᾶν' εἰς μάτην τῶν ὀκτῶ μνηῶν οἱ ἀγῶνές μας, οἱ θυσίες τόσων αἱμάτων».

Τέλος, προσέφερε ὄχι μόνον τὴν τεραστίαν περιουσίαν του εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν του ζῶν ἠνάλωσε «ὡς ἔθνικὸν λύτρον ἀντὶ πολλῶν». Ἐχάθη κατὰ τὴν Ἔξοδον. Γάλλος ἀξιωματικὸς

Μὲ ἔγγραφον ποῦ ὑπογράφουν ἐν Ἀθήναις τὴν 13 Ἰανουαρίου 1844 Κίντζος Τζαβέλας, Ἀνδρέας Ἴσκοκ, Χρῆστος Ἀνδρέου, Χρ. Φωτομάρας, Μ. Δελιγεώργης καὶ Κων/νος Βέρης, βεβαιώνουν διὰ τὰς πολλὰς θυσίας, οἰκονομικὰς καὶ ἄλλας, τοῦ ἥρωος Παπαδιαμαντόπουλου καὶ παρατηροῦν ἐναργῶς μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς πιστοποιοῦντες:

«Οί ύποφαινόμενοι πιστοποιούμεν ἐν βάρει τῆς συνειδήσεώς μας ὅτι ὁ μακαρίτης Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, πρόκριτος τῆς πόλεως Παλαιῶν Πατρῶν, διορισθεὶς ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1825 ἔτους μέλος τῆς τριμελοῦς διευθυντικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐξεπλήρωσε καθ' ὅλην τὴν ἐνδοξον καὶ δεινοτάτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου τὰ χρέη τὰ ὅποια ἡ Πατρίς τὸν ἐνεπιστεύθη μὲ ὅλον τὸν πατριωτισμὸν, γενναιοφυχίαν καὶ ἀφιλοκέρδειαν». Καὶ ἀφοῦ εἰς τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἐξιστοροῦνται ἐνέργειαι τοῦ ἥρωος, ταξίδι του εἰς Ζάκυνθον πρὸς ἐξοικονόμωσιν πολεμοφοδίων διὰ τὸ Μεσολόγγι, ἐπιστροφή εἰς τὴν πόλιν, ἐν μέσῳ δακρῶν ἀποχωριζομένου τὴν σύζυγον καὶ τὰ ἕξ παιδιὰ του, ἀναγράφεται περαιτέρω: «Βεβαιοῦμεν προσέτι ὅτι ὁ μακαρίτης Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ἀφοῦ ὑπέφερε τὰ δεινὰ τῆς πείνας, τὴν ὁποίαν ἐθεράπευσε μὲ τὰ πλέον ἀπιδῆ ζῶα ἐξ ἴσου μὲ τὸν ἀπλούστατον στρατιώτην· ἀφοῦ πρὸς ζωοτροφίαν τῆς φρουρᾶς ἐπρόσφερε καὶ αὐτὸν τὸν ἵππον του, ἀπὸ τὸν ὅποιον μόνον ἐπρόσμενε τὴν σωτηρίαν του, διότι ἔπασχε ἀπὸ ποδαλγίαν, ἔγινε θῦμα ὑπὲρ πατρίδος τὴν ἰδίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἀεμνίστου ἐκείνης ἐξόδου τῆς φρουρᾶς, συναπολέσας καὶ ἰκανὴν χρηματικὴν περιουσίαν του, τὴν ὁποίαν εἰς χρυσᾶ ἔφερεν εἰς τὸ κεμέρι του. Ταῦτα γινώσκοντες ὡς αὐτόπται σχετικοί, φίλοι καὶ συναγωνισταὶ τοῦ μακαρίτου Ἰωάννου Παπαδιαμαντόπουλου, κρίνομεν χρέος πατριωτικὸν νὰ ἐπαφήσωμεν τὸ παρὸν μας πιστοποιητικὸν εἰς χεῖρας τῆς οἰκογενείας του, διὰ νὰ τῆς χρησιμεύσῃ» (Α. Γούδας, ἐνθ, ἀνωτ., σελ. 387).

Ὅντως, αὐτὸς ὁ ὁποῖος καίτοι πτωχὸς ἐσταδιοδρόμησε σχηματίσας μεγίστην περιουσίαν καὶ πλοῦτον, αὐτὸς ποῦ ἐκινεῖτο ἐν Πάτραις μὲ πλήρη οἰκονομικὴν εὐρωστίαν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ἔπεσεν ὡς ἀπλοῦς μαχητής.

Ἐπανειλημμένως ἐπροκινδύνευσε καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸ ἱερὸν χρέος τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων καὶ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν εἰς τὸν ἱερὸν τόπον. Ὁ παντοιοτρόπως βοηθῶν τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγι, μαχόμενος ἐκ τῶν πρώτων, ἐχορήγησε ζωντανὸν τὸ παράδειγμα τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πλοῦτος ἐχάθη, ἡ ζωὴ του ἀπωλέσθη. Ἀντιρροπεῖ τὴν διπλὴν ἀπώλειαν τὸ κέρδος τῆς δόξης, ἡ δάφνη τῆς ἀθανασίας καὶ ὁ θρῦλος τοῦ αἰωνίου.

Ὁ Ἰ. Παπαδιαμαντόπουλος περιεβλήθη τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου του καὶ εἰσῆλθε εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θρύλου, διότι αὐτὸς, ὅπως καὶ μῦθοι ἄλλοι ἀγωνισταί, συνετέλεσε μὲ τὸ αἷμά του νὰ βλαστήσῃ τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ ἱστορικοὶ Γ. Βλαχογιάννης, Δ. Κόκκινος, Σπ. Τρικούπης, Φωτάκος, Τζωρτζ Φίνλεϋ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐξαίρουν τὴν προσωπικότητα, ἔπαινον τὸν χαρακτῆρά του καὶ τὴν εὐγένειάν του καὶ ὀμιλοῦν μὲ ἐνθουσιασμὸν διὰ τὸ πατριωτικὸν του ἔργον.

* * *

Παραλλήλως μὲ τὴν οἰκονομικὴν καὶ παντοῖαν ἄλλην κρίσιν ποῦ βιώνομεν τοὺς τελευταίους καιροὺς καὶ ἐνώπιον τῶν ἀντιξῶν παριστάσεων τῆς πατρίδος μας (προσφυγικὸ, ἀνεργία, πτώχεια, διαφθορὰ καὶ ἄλλα δυσάρεστα), ἡ ἐθνικὴ μας μνήμη ἃς στρέφεται πρὸς τοὺς ἥρωας ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ θυσία ἐξησφάλισε τὴν ἐλευθερίαν μας. Εἰς τὴν χορείαν τούτων ἀνήκει ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ ὁποῖος ἔπεσε στὸ Μεσολόγγι, ὅμως ἀνίκηει καὶ εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, τῆς ὁποίας ἡ γῆ ἔχει καθαγιασθῆ ἀπὸ τοὺς τάφους πολλῶν ἠρώων καὶ μαρτύρων Πίστεως καὶ Πατρίδος, τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἀπεμπολήσει ἀπὸ τὴν σκέψιν καὶ τὸν στοχασμὸν μας ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις.

ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΑΚΑΘΗΤΗΡΙΑΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΑΡΔΙΑΚΩΝ ΒΑΛΒΙΔΟΠΑΘΕΙΩΝ

Η έπεμβατική καρδιολογία έχει προχωρήσει πολύ δυναμικά στην αντιμετώπιση, όχι μόνο της στεφανιαίας νόσου, αλλά και των παθήσεων των βαλβίδων της καρδιάς. Το 2017 εορτάζουμε τα σαράντα χρόνια από την πρώτη έπεμβατική θεραπευτική πράξη στην καρδιά, δηλαδή την πρώτη αγγειοπλαστική, που πραγματοποιήθηκε το 1977 από τον Andreas Gruentzig. Το 1992 πραγματοποιήθηκε η πρώτη εμφύτευση αορτικής βαλβίδας διακαθετηριακά, δηλαδή μέσω καθετήρων, χωρίς χειρουργείο, σε πειραματόζωα, από τον Andersen. Δέκα χρόνια αργότερα, το 2002, διενεργήθηκε η πρώτη μη χειρουργική εμφύτευση αορτικής βαλβίδας σε άνθρωπο από τον Gribier. Τη χρονιά αυτή έγινε πραγματικότητα ένα όνειρο της έπεμβατικής καρδιολογίας, να προσεγγίξει μη χειρουργικά τις νόσους των καρδιακών βαλβίδων.

Από το 2002 μέχρι το 2017, δεκαπέντε χρόνια αργότερα, έχει σημειωθεί τεράστια πρόοδος στη διακαθετηριακή αντιμετώπιση των καρδιακών βαλβιδοπαθειών. Συγκεκριμένα, η αντιμετώπιση της στένωσης της αορτικής βαλβίδας, της πιο συχνής καρδιακής βαλβιδοπάθειας στις μεγάλες κυρίως ηλικίες, αντιμετωπίζεται σήμερα με μεγάλη επιτυχία χωρίς

χειρουργείο, κυρίως σε άσθενείς ύψιλου ή άπαγορευτικού χειρουργικού κινδύνου. Η ανεπάρκεια της μιτροειδούς βαλβίδας είναι ένα άλλο πεδίο στο οποίο δραστηριοποιείται η έπεμβατική καρδιολογία. Τέλος, η διακαθετηριακή αντιμετώπιση της σοβαρής ανεπάρκειας της τριγλώχινος βαλβίδας έχει αρχίσει και εφαρμόζεται, σε περιπτώσεις πολύ ύψιλου χειρουργικού κινδύνου.

Στένωση αορτικής

Θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στη διακαθετηριακή αντιμετώπιση της στένωσης της αορτικής βαλβίδας, που είναι και η βαλβίδα με τις περισσότερες μελέτες στον τομέα αυτό. Η συχνότητα της στένωσης της αορτικής βαλβίδας αυξάνεται με την ηλικία, σε σημείο ώστε στις ηλικίες άνω των 75 ετών να παρατηρείται περίπου στο 12% του πληθυσμού, με το 3,5% να παρουσιάζει σημαντική στένωση αυτής. Από τη στιγμή που η σοβαρή στένωση της αορτικής βαλβίδας γίνεται συμπτωματική, με δύσπνοια στην προσπάθεια, στηθαγχικό πόνο ή λιποθυμικό επεισόδιο, αυξάνεται υπερβολικά ο κίνδυνος θανάτου στο επόμενο έτος σε 30% - 50%. Στα πέντε έτη από την εμφάνιση των συμπτωμάτων, λιγότερο από το 20% των άσθενών έχουν επιβιώσει. Αν όμως γίνει χειρουργική αντικατάσταση της

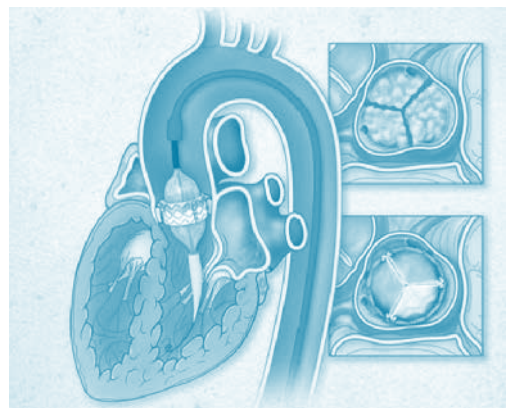
Η έπεμβατική καρδιολογία έχει προχωρήσει πολύ δυναμικά στην αντιμετώπιση, όχι μόνο της στεφανιαίας νόσου, αλλά και των παθήσεων των βαλβίδων της καρδιάς. Το 2017 εορτάζουμε τα σαράντα χρόνια από την πρώτη έπεμβατική θεραπευτική πράξη στην καρδιά, δηλαδή την πρώτη άγγειοπλαστική, που πραγματοποιήθηκε το 1977.

βαλβίδος, τότε η θνησιμότητα μειώνεται θεαματικά, με αποτέλεσμα το 95% των ασθενών να έχουν επιβιώσει στο πρώτο έτος και πάνω από 80% στην πενταετία.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου, λόγω σοβαρών άλλων καρδιολογικών καταστάσεων, όπως π.χ. πνευμονοπάθειας, σοβαρής ρευματοπάθειας, νεφρικής ή ήπατικής δυσλειτουργίας ή αιματολογικών προβλημάτων ή ακόμα και καχεξίας του οργανισμού, δεν είναι δυνατή η χειρουργική αντιμετώπιση ή αυτή καθίσταται πολύ ύψηλου κινδύνου. Για τους ασθενείς αυτούς συνιστάται η διαδερμική τοποθέτηση βαλβίδας, σύμφωνα με μελέτες οι οποίες έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια, οι σημαντικότερες των οποίων με τις βαλβίδες Edwards και Corevalve των εταιρειών Edwards και Medtronic αντίστοιχα. Με αυτή τη μέθοδο μειώθηκε η θνησιμότητα στον ένα χρόνο από 50% σε 30%. Ταυτόχρονα, υπήρχε σημαντική ελάττωση στις νοσηλείες και βελτίωση των συμπτωμάτων τους. Η διαφορά αυτή της θνησιμότητας παρέμεινε και κατά την παρακολούθηση των πέντε ετών, κατά τη διάρκεια των οποίων η βαλβίδα που τοποθετήθηκε με μη χειρουργικό τρόπο διατήρησε την καλή λειτουργικότητά της. Ός αποτέλεσμα αυτών των μελετών, σήμερα συνιστάται από την Ευρωπαϊκή και Αμερικανική Καρδιολογική Έταιρεία ή διαδερμική τοποθέτηση αορτικής βαλβίδος ως εναλλακτική λύση σε ασθενείς με σοβαρή στένωση αυτής και ύψηλο

χειρουργικό κίνδυνο.

Για να κριθεί κάποιος κατάλληλος για τη διαδερμική τοποθέτηση αορτικής βαλβίδας πρέπει να πληρούνται όρισμένες προϋποθέσεις: α) Πρέπει κατ' αρχάς να έχει αποδειχθεί ότι τα συμπτώματά του οφείλονται στη στένωση της βαλβίδος και να αποκλεισθούν άλλες αιτίες, όπως στεφανιαία νόσος, μυοκαρδιοπάθεια ή άρρυθμία. β) Ο ασθενής πρέπει να αξιολογηθεί από τον έπεμβατικό καρδιολόγο που εκτελεί τη συγκεκριμένη επέμβαση και να διαπιστωθεί ότι είναι ύψηλου κινδύνου, δηλαδή ότι: 1. έχει κίνδυνο > 6% - 8% περιεγχειρητικής θνησιμότητας ή 2. παρουσιάζει στοιχεία που απαγορεύουν το χειρουργείο, όπως ακτινοβολημένο

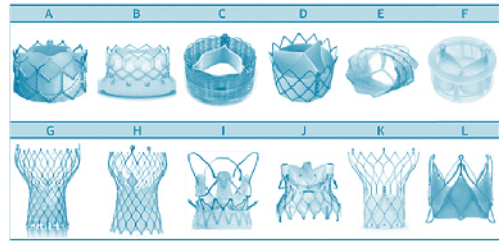

Εικόνα 1: Διακαθετηριακή τοποθέτηση αορτικής βαλβίδας, μέσω της μηριαίας αρτηρίας και της κοιλιακής αορτής (αριστερά) στη στενωμένη-έπασθαστωμένη βαλβίδα (πάνω δεξιά). Φυσιολογική αορτική βαλβίδα (κάτω δεξιά).

θώρακα λόγω προηγούμενης κακοήθειας ή πορσελανοειδή (πολύ έντονα άσβεστωμένη) άνιούσα άορτή. γ) Ό άσθενής θα πρέπει να έξετασθεί από δύο καρδιοχειρουργούς, οι όποιοι να γνωματεύσουν ότι είναι ύψηλου χειρουργικού κινδύνου και να συστήσουν τη διαδερμική προσέγγιση. δ) Κατόπιν θα πρέπει να υποβληθεί σε στεφανιογραφικό έλεγχο, για να άποκλεισθεί σοβαρή στεφανιαία νόσος, ή όποία, αν υπάρχει, θα πρέπει να διορθωθεί με άγγειοπλαστική, πριν από τη διαδερμική τοποθέτηση της βαλβίδος. ε) Τέλος, στο πλαίσιο της άξιολόγησης για τον τύπο και τó μέγεθος της βαλβίδος που πρέπει να έμφυτευθεί, θα πρέπει να υποβληθεί σε άξονική άγγειογραφία θωρακικής άορτής και κοιλιακής άορτής -λαγονίων-μυριαίων άρτηριών, ώστε να καθορισθεί ή όδός προσπέλασης της βαλβίδος, δηλαδή αν θα γίνει μέσω της μυριαίας άρτηρίας (άπό τó πόδι, εικ. 1) ή μέσω της ύποκλειδίου άρτηρίας ή, τέλος, μέσω της κορυφής της καρδιάς ή της άνιούσας άορτής. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις χρειάζεται μια μικρή χειρουργική τομή και συμμετοχή του καρδιοχειρουργού στο πρώτο και στο τελικό στάδιο της επέμβασης.

Άφου γίνει ή άξιολόγηση και άποφασιστεί ή έμφύτευση της βαλβίδος, καθορίζεται με ακρίβεια τó πλάνο της επέμβασης. Η επέμβαση γίνεται κατά κύριο λόγο με ήπια ένδοφλέβια άναισθησία χωρίς διασωλήνωση, και ό άσθενής μεταφέρεται στη Μονάδα Έντατικής Θεραπείας για παρακολούθηση μίας ήμέρας. Κατόπιν παρακολουθείται σε monitor σε δωμάτιο στον όροφο και παίρνει έξιτήριο, συνήθως σε τρεις με τέσσερις ήμέρες.

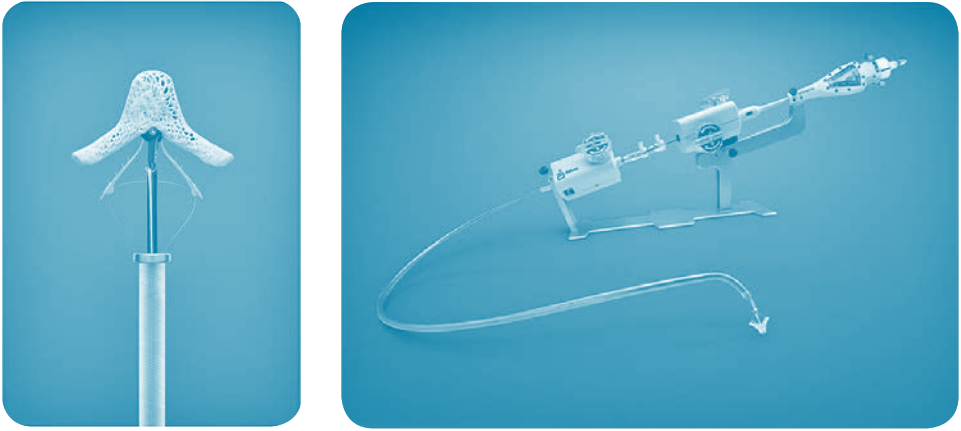
Βασικές έπιπλοκές της επέμβασης είναι α) ή διαταραχή της ήλεκτρικής άγωγιμότητας της καρδιάς, με άποτέλεσμα να χρειαστεί έμφύτευση μόνιμου βηματοδότη με συχνότητα που ποικίλλει άπό 5% - 15%, ανάλογα με τó είδος της βαλβίδας

Εικόνα 2: Βαλβίδες για τή διαδερμική θεραπεία της στένωσης της άορτικής.

που έμφυτεύεται. β) Στις άρχές της χρήσης της μεθόδου ήταν άρκετά συχνές οι έπιπλοκές άπό τά άγγεια προσπέλασης, δηλαδή αίμορραγίες και διαχωρισμοί των άγγείων, μυριαίων - λαγονίων, οι όποιες όμως έπιπλοκές έχουν μειωθεί σε πολύ μικρά ποσοστά λόγω της ελάττωσης του μεγέθους - εύρους των καθετήρων που χρησιμοποιούνται για τήν επέμβαση αυτή. γ) Να σημειωθεί ότι ή πιθανότητα των έγκεφαλικών είναι μικρότερη με τή διαδερμική τοποθέτηση βαλβίδων σε σχέση με τó χειρουργείο. Ένδεικτικά, στίς μεγάλες μελέτες και σε διάστημα παρακολούθησης δύο έτων, ή συχνότητα του έγκεφαλικού ήταν 11% στη διαδερμική τοποθέτηση, σε σχέση με 17% στη χειρουργική τοποθέτηση της βαλβίδας. δ) Μια άλλη έμπλοκή στη διαδερμική τοποθέτηση είναι ή παραβαλβιδική ανεπάρκεια της άορτικής βαλβίδος, ή όποία, αν είναι μεγαλύτερη άπό μετρίου βαθμού, έπηρεάζει άρνητικά τήν έπιβίωση του άσθενούς.

Παρ' όλες τες έπιπλοκές, ή μέθοδος έχει έξελιχθεί σημαντικά με τήν αύξημένη τεχνογνωσία και τήν έφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας, σε σημείο που να υπάρχουν περισσότερες άπό δέκα βαλβίδες (εικ. 2) οι όποιες χρησιμοποιούνται σήμερα, με διαφορετικά τεχνικά χαρακτηριστικά ή καθεμία, ώστε να άντιμετωπίζονται με έπιτυχία άσθενείς με διάφορες

Εικόνα 3: Συσκευή MitraClip

ανατομικές παραλλαγές.

Η επιτυχία της επέμβασης και η πιστοποιημένη άντοχη της βαλβίδας στον χρόνο έχει ως αποτέλεσμα να μελετηθεί ή διαδερμική εμφύτευση της αορτικής βαλβίδος σε ασθενείς ενδιάμεσου κινδύνου, και όχι μόνο σε ύψηλου κινδύνου ή ανεγχείρητους, όπως μέχρι τώρα. Πρόσφατη μελέτη έδειξε ότι και σε αυτή την περίπτωση τα αποτελέσματα της διαδερμικής εμφύτευσης είναι ισάξια του χειρουργείου τόσο σε ασφάλεια, όσο και σε αποτελεσματικότητα.

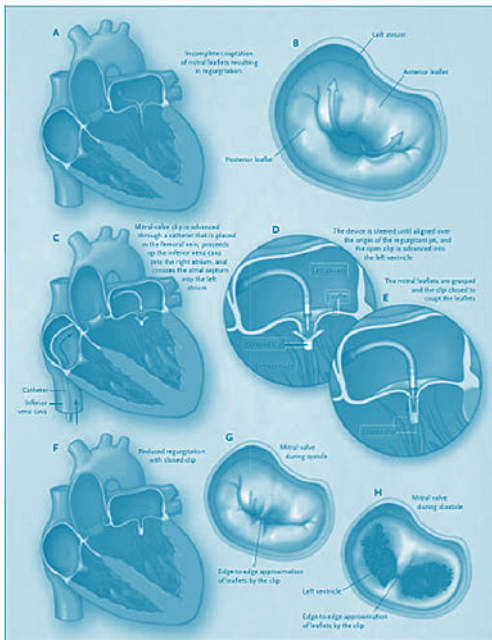
Άνεπάρκεια μιτροειδούς

Ένας άλλος τομέας στον οποίο δραστηριοποιείται ή επεμβατική καρδιολογία για την αντιμετώπιση των βαλβιδικών καρδιοπαθειών, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι ή αντιμετώπιση της ανεπάρκειας της μιτροειδούς βαλβίδος. Μέχρι τώρα έχει εγκριθεί ένας τύπος συσκευής, το Mitra Clip (εικ. 3), ό οποίος μοιάζει με έναν συνδετήρα που φέρει σε επαφή τις δύο γλωχίνες της μιτροειδούς βαλβίδας που ανεπαρκεί, σχηματίζοντας ένα πρόσθετο σημείο επαφής και μειώνοντας την ανεπάρκεια της μιτροειδούς βαλβί-

δας (εικ. 4). Έχει χρησιμοποιηθεί για την αντιμετώπιση 1) της σοβαρής πρωτοπαθούς ανεπάρκειας (δηλαδή σε πάθηση αυτής της ίδιας της βαλβίδας από εκφύλιση και χαλάρωση των πτυχών της) σε ασθενείς ύψηλου χειρουργικού κινδύνου με αρκετά καλά αποτελέσματα και 2) της λεγόμενης δευτερογενούς ανεπάρκειας, που οφείλεται α. σε διάταση της άριστερης κοιλίας ή β. σε δυσλειτουργία των θηλοειδών μυών (λόγω στεφανιαίας νόσου), που συγκρατούν τη μιτροειδή βαλβίδα. Και στις περιπτώσεις αυτές έχει βρεθεί βελτίωση των συμπτωμάτων του ασθενούς, ενώ ή μακροπρόθεσμη αποτελεσματικότητα της μεθόδου ελέγχεται σε μεγάλες τυχαιοποιημένες μελέτες.

Άνεπάρκεια τριγλώχινας

Τέλος, να αναφερθεί ότι ή διαδερμική αντιμετώπιση της ανεπάρκειας τριγλώχινας βαλβίδας, της ξεχασμένης μέχρι τώρα καρδιακής βαλβίδας, είναι σε πρώιμα στάδια, αλλά ένθαρρυντικές μελέτες και προσπάθειες έχουν έρθει στην έπιστημονική δημοσιότητα, που προμηνύουν ευόϊωνο μέλλον και για ή βαλβίδα αυτή.

Εικόνα 4: Έπεμβαση MitraClip, για τη διαδερμική διόρθωση σοβαρής ανεπάρκειας μιτροειδούς βαλβίδας, με τη συμπλίσιαση των δύο πτυχών της βαλβίδας.

Συμπέρασμα

Η έπεμβατική καρδιολογία προχωρεί με γοργούς ρυθμούς και θα συνεχίσει να προχωρεί στην αντιμετώπιση των καρδιακών βαλβιδοπαθειών τόσο σε άσθενείς ύψηλου, όσο και ενδιάμεσου χειρουργικού κινδύνου. Είναι σημαντικό να βλέπουμε την πρόοδο με ένθουσιασμό, αλλά και με σύνεση, και να εφαρμόζουμε τις τεχνικές αυτές όπου έχουν αποδειχθεί ότι πράγματι ωφελούν σημαντικά τον άσθενή.

Το μεγάλο κόστος των έπεμβάσεων αυτών είναι ένα αρνητικό στοιχείο, το οποίο όμως, με την πάροδο των ετών και την ευρεία χρήση των μεθόδων αυτών, προβλέπεται ότι θα εξελιφθεί.

Ός έπεμβατικοί καρδιολόγοι βλέπουμε έναν φανταστικό κόσμο της μη χει-

Η έπεμβατική καρδιολογία προχωρεί με γοργούς ρυθμούς και θα συνεχίσει να προχωρεί στην αντιμετώπιση των καρδιακών βαλβιδοπαθειών τόσο σε άσθενείς ύψηλου, όσο και ενδιάμεσου χειρουργικού κινδύνου. Είναι σημαντικό να βλέπουμε την πρόοδο με ένθουσιασμό, αλλά και με σύνεση, και να εφαρμόζουμε τις τεχνικές αυτές όπου έχουν αποδειχθεί ότι πράγματι ωφελούν σημαντικά τον άσθενή.

ρουργικής αντιμετώπισης των καρδιακών βαλβίδων να γίνεται σιγά-σιγά μια έντυπωσιακή πραγματικότητα, που ένθουσιάζει τόσο τους γιατρούς όσο και τους άσθενείς, ύποσχομενη πολλά στο έγγυς μέλλον σε ανθρώπους με σοβαρές καρδιακές βαλβιδοπάθειες, που μέχρι τώρα δεν είχαν έλπίδα θεραπείας.

ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΙΛΑΤΗΣ

Έπεμβατικός Καρδιολόγος
Διευθυντής Αίμοδυναμικού Τμήματος
Ίασω General Hospital

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Η Ελληνική Έταιρεία Χριστιανικῶν Γραμμάτων (Ε.Ε.Χ.Γ.) προήλθε ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Λογοτεχνικὴ Συντροφιά (Χ.Λ.Σ.), ἡ ὁποία ιδρύθηκε τὸ 1960 ἀπὸ μιὰ φιλικὴ παρέα λογοτεχνῶν μὲ σαφῆ χριστιανικὸ προσανατολισμὸ. Ἰδρυτικὰ μέλη τῆς Χ.Λ.Σ. ἦταν οἱ ποιητὲς Στ. Μπολέτσης (ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὴν πρωτοβουλία), Ν. Ἀρβανίτης, Ν. Καμβύσης, Γ. Καρχιμάνης, Γ. Κορίδης, Π. Β. Πάσχος (ὁ μόνος ἐπιζῶν σήμερα), Π. Ἀ. Σινόπουλος καὶ Ν. Β. Τυπάλδος. Στὴ διάρκεια τῶν χρόνων, ἡ Χ.Λ.Σ. πλουτίστηκε μὲ νέα μέλη (δοκιμογράφους, διηγηματογράφους, κριτικούς, συγγραφεῖς φιλολογικῶν μελετῶν κ.λπ.). Παράλληλα, ἐπίτιμα μέλη τῆς ἔγιναν οἱ Ἀκαδημαῖκοι Ἰ. Ν. Καρμύρης, Θ. Πετσάλης-Διομήδης, Κ. Ρωμαῖος, Π. Χάρης κ.ἄ.

Κύρια δραστηριότητα τῆς Χ.Λ.Σ. κατὰ τὴν περίοδο 1960-1965 ἦταν ἡ λειτουργία ἀνὰ δεκαπενθήμερο τοῦ Λογοτεχνικοῦ Ἐργαστηρίου, στὸ ὁποῖο διαβάζονταν λογοτεχνικὰ κείμενα τῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα κρίνονταν μὲ ἐλευθερία καὶ ὑπευθυνότητα μὲ σκοπὸ τὴ βελτίωση τῶν κεμένων. Ἐπίσης, γίνονταν συζητήσεις γιὰ ἐπίκαιρα θέματα καὶ γιὰ τὸ ἔργο διαφόρων Ἑλλήνων καὶ ξένων λογοτεχνῶν. Ὑπεύθυνος λειτουργίας ἦταν ἀρχικὰ ὁ Ν. Τυπάλδος καὶ μέχρι τὸ τέλος ὁ Ν. Ἀρβανίτης.

Τὸ 1983 ἡ Χ.Λ.Σ. πῆρε ἐπίσημη μορφή. Ἐγινε Σωματεῖο μὲ περισσότερα μέλη, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπεκτείνει τὸ ἔργο τῆς. Κύρια ἐκδήλωση παρέμεινε τὸ Λογοτεχνικὸ Ἐργαστήρι, τὸ ὁποῖο προσπάθησε νὰ τηρήσει γραμμὲς διαφορᾶς ἀπὸ

τὴ στενὴ θεολογικὴ σκέψη, τὴν ὁποία διεύρυνε σὲ καθαρὴ θρησκευτικὴ λογοτεχνία οὐσίας καὶ μορφῆς. Ἐνδεικτικὴ ἀπόδειξη τῆς προσπάθειας ποὺ γινόταν στὸ Ἐργαστήρι εἶναι ἡ ἔκδοσις τὸ 1970 τῆς ποιητικῆς συλλογῆς *Σφραγίδες*, μὲ νέα ἔντεχνη πρακτικὴ συμπυκνωμένου ποιητικοῦ λόγου, ὀλιγοστιχίας, ποὺ περιορίζει τὸν βερμπαλισμὸ.

Κύρια ἐκδήλωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Χριστιανικῶν Γραμμάτων ἦταν οἱ ἐπὶ 23 χρόνια (1982-2004) ἐτήσιοι λογοτεχνικοὶ διαγωνισμοὶ καὶ βραβεύσεις. Σκοπὸς τῶν βραβεύσεων ἦταν νὰ προβληθεῖ ὁ γνήσιος πνευματικὸς μόχθος καὶ νὰ καλλιεργηθεῖ τὸ ἦθος τῶν μὲ ἀντικειμενικὰ κριτήρια βραβεύσεων. Ἡ σχετικὴ ἐκδήλωση τῶν βραβεύσεων, ποὺ γινόταν στὴν πάντα κατάμεστη αἴθουσα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», θεωρεῖτο ὡς πνευματικὸ γεγονός τῆς χρονιάς. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ συστηματικὴ καὶ ἐπίπονη προεργασία ποὺ γινόταν, ὥστε τὰ χορηγηθέντα βραβεῖα δὲν δημιουργήσαν ποτὲ ἀντιδράσεις ἢ ἐπικρίσεις, ἀλλὰ πάντα θεωρήθηκαν ὡς «Δίκαιος ἔπαινος». Οἱ βραβευθέντες τὰ ἀναφέρουν ἐξακολου-

*Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Χριστιανικῶν Γραμμάτων,
ἐπὶ προεδρίας Ν. Ἀρβανίτη, ἐπετέλεσε σημαντικό ἔργο
μὲ τὴ μελέτη θεμάτων τοῦ Λόγου. Ἐσωτερικὸ ἔμβλημά της
ἦταν τὰ λόγια τοῦ φιλοσόφου Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλου,
ὅτι «ἡ τέχνη καταφάσκει, ἐξυψώνει καὶ ἀπαθανατίζει
μὲ τὰ ἔργα της τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου».*

θητικά στὰ βιογραφικά τους σημειώματα, οἱ δὲ βραβεύσεις συνοδεύονταν ἀπὸ χρηματικὲς ἐνισχύσεις ποὺ ἔδιναν ὀργανισμοί, ἐπιχειρήσεις, ἐκδότες κ.ἄ.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Χριστιανικῶν Γραμμάτων, ἐπὶ προεδρίας Ν. Ἀρβανίτη, ἐπετέλεσε σημαντικό ἔργο μὲ τὴ μελέτη θεμάτων τοῦ Λόγου, πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν περιοριστικὸ θρησκευτικὸ. Ἐσωτερικὸ ἔμβλημά της ἦταν τὰ λόγια τοῦ φιλοσόφου Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλου, ὅτι «ἡ

τέχνη καταφάσκει, ἐξυψώνει καὶ ἀπαθανατίζει μὲ τὰ ἔργα της τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου». Τὸ 2009, μὲ τίτλο *Πορεία στὸ Φῶς καὶ στὴν Καταιγίδα...*, κυκλοφόρησε τόμος 730 σελίδων μὲ τὸ ἱστορικὸ καὶ τὴ δράση τῆς Ἐταιρείας (Ἐκδόσεις «Παρησία»).

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Κ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ

Πρόεδρος Ἐθνικῆς Ἐταιρείας
Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

Ο ΘΕΣΜΟΣ

ΤΩΝ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ

ΣΕ ΕΝΑΝ ΚΟΣΜΟ ΠΟΥ ΔΙΑΡΚΩΣ ΜΕΤΑΒΑΛΛΕΤΑΙ

Ο τίτλος τοῦ Ὀμοτίμου εἶναι ἡ ἐπιβράβευση τῆς Πανεπιστημιακῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σώματος τῶν Ὀμοτίμων Καθηγητῶν, διὰ τὴν πολυετῆ προσφορὰ στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης τοῦ τινὸς ὁ ὑποψήφιος εὐπειθῶς ὑπηρετήσε. Θεωρῶ ὅτι ἡ πολὺχρονη ἐμπειρία ἀποτελεῖ μοναδικὸ προτέρημα τῆς ἀνθρώ-

πινῆς ὑπαρξῆς, τὴν ὁποία ἡ κοινωνία ὀφείλει νὰ μὴ ἀφήσει ἀνεκμετάλλευτη.

Ὁ μέγας φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἀναφέρει εἰς τοὺς ὀρισμούς του: «*Ἐμπειρία εἶναι ἡ συσσώρευση γνώσεων οἱ ὁποῖες ἀποκομίζονται μέσῳ τῆς δεξιότητος τῆς παρατήρησης κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματος*». Τὸ ἄθροισμα τῶν γνώσεων αὐτῶν, μαζὶ μὲ τὴν κριτικὴ αὐτογνωσία τους, συνιστοῦν πεφωτισμένῃ

έμπειρία. Εάν δὲ συνδυάζονται καὶ μετὰ τὴν θεωρητικὴν κατάρτιση τοῦ Ὁμοτίμου, τότε ὁ χαρισματικὸς, ἰδιοφυὴς ἐπιστῆμων ἐκμπέμπει σοφία, καὶ ἡ συμβουλευτικὴ του παρουσία αὐτονόητα γίνεται πολὺτιμος προσφορὰ εἰς πλείστας ἐπιστημονικὰς δραστηριότητες.

Ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς συνεχίζει νὰ εἶναι ἐνεργὸς πολίτης εἰς τὴν ἐκπόνηση προγραμμάτων ἐκπαιδύσεως καὶ μετεκπαιδύσεως, εἰς τὴν ἔρευνα κατὰ τὴν ἐκπόνηση διδακτορικῶν διατριβῶν. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ὅπου οἱ κοινωνίες βιώνουν ραγδαῖες ἀλλαγές, ἡ παρουσία του θὰ ἦταν θεόπεμπτο δῶρο, ἐὰν συμμετεῖχε στὶς θεσμικὰς ἐπιτροπές, ὅπως τῆς ἠθικῆς δεοντολογίας, καὶ ἀκόμη πῶς οὐσιαστικὴ θὰ ἦταν ἡ συμβολὴ του εἰς τὰ προπαρασκευαστικὰ νομοθετικὰ διατάγματα καὶ νόμους εἰς τοὺς τομεῖς Παιδείας, Ὑγείας, Οἰκονομικῶν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν μνημονίων, ἡ ὁποία βιώνει ἀπὸ ἐπταετίας μιὰ πρωτοφανῆ οἰκονομικὴ κρίση μετὰ ἄμεσο ἀντίκτυπο στὶς ἠθικὰς ἀξίες ἀρχῶν καὶ παραδόσεων, ἡ ἐνεργοποίησις τῆς ἐμπειρίας καὶ σοφίας τῶν Ὁμοτίμων θὰ ἀποτελοῦσε φραγμὸν στὸν ἀμοραλισμὸν καὶ τὴν ἀναξιοκρατία πού δυστυχῶς ἐπικρατεῖ.

Γιὰ νὰ μὴ ἀναφερθῶ σὲ ζῶντες λαμπροὺς ἐπιστῆμονες, θὰ ἐπικαλεσθῶ μόνον τὸ παράδειγμα τοῦ ἀναγνωρισμένου Ἑλληνοῦ Καθηγητοῦ Ὑγιεινῆς καὶ Ἐπιδημιολογίας, Ἀκαδημαϊκοῦ ἀεμνήστου Δημητρίου Τριχόπουλου (1938-2014). Τὸ 1981, μετὰ τὴ διεθνοῦς φήμης ἐργασία του μετὰ θέμα τὴ σχέση τῶν παθητικῶν κα-

πνιστῶν μετὰ τὸν καρκίνο τοῦ πνεύμονος, ἔτυχε καθηγητικῆς ἔδρας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ, καὶ ἀργότερα, τὸ 1989-1996, ὡς Ὁμότιμος, ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ Τμήματος Ἐπιδημιολογίας τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου, καθιερώνοντας διεθνῶς καὶ τὴν ἀξίαν τῆς μεσογειακῆς διατροφῆς.

Περαίνοντας, θὰ ἠθελοῦσα νὰ ἐπισημάνω πόσο σημαντικὴ θὰ ἦταν ἡ συμβολὴ πεφωτισμένων Ὁμοτίμων Καθηγητῶν τῆς Ἰατρικῆς σὲ μιὰ μελλοντικὴ θεσμικὴ μεταρρυθμίσις γιὰ τὴν καλύτερη ἀξιοποίησις τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ ἱατρικοῦ δυναμικοῦ τῆς Ἑλλάδος. Βάσει τοῦ πρόσφατου δείκτου τῆς Παγκοσμίου Ὄργανώσεως Ὑγείας γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐμφανίζεται μιὰ τεράστια δυσαρμονία. Ὁ ὑπερπληθωρισμὸς ἱατρῶν (82.000) σὲ σχέση μετὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν ἑνδεκά ἑκατομμυρίων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκεντρωμένος στὰ ἀστικά κέντρα, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπαρχία στερεῖται οὐσιαστικῆς ὑγειονομικῆς περίθαλψης.

Ἐν κατακλείδι, θεωρῶ ὅτι ἡ μακροχρονίη ἐμπειρία μαζί μετὰ τὴ γνώσις ἀποτελοῦν βασικὰ κίνητρα γιὰ νέα ὁράματα δημιουργίας.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Ὁμ. Καθηγητὴς Ἰατρικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ

ΒΑΝΔΑΛΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΤΗΡΙΩΝ

Ένα άνησυχητικό φαινόμενο εξαπλώνεται τὸ τελευταίον διάστημα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς χώρας: ὁ βανδαλισμὸς τοπιῶν, μνημείων καὶ κτηρίων. Ἀρχικῶς εἶχαμε τὰ διάφορα συνθήματα καὶ τὰ λεγόμενα «γκράφιττυ» στοὺς τοίχους. Τὰ σπρέϋ ἐγέμιζαν κάθε βαμμένη ἐπιφάνεια μὲ κάθε λογῆς συνθήματα καὶ γραφήματα. Συνθήματα «ἀγάπης», συνθήματα ὀπαδισμοῦ, συνθήματα ὕβριστικά ἐναντίον τῶν ἄλλων ὁμάδων, συνθήματα πολιτικῶν κομμάτων, συνθήματα λεγομένων ἀντιεξουσιαστῶν, συνθήματα δηλοῦντα ἐν πολλοῖς ἀνθρώπους διαταραγμένους ψυχικῶς, εὕρισκομένους ἐν τρικυμίᾳ σκέψεως καὶ συνειδήσεως. Κατόπιν ἡ ἀναγραφή τῶν συνθημάτων, μὲ ἀνεξίτηλο σπρέϋ, γιὰ νὰ παραμένουν ἐς αἰεὶ, ἄρχισε νὰ γίνεται καὶ ἐπὶ ἀγαλμάτων καὶ προτομῶν. Ἐνδεικτικὸ παράδειγμα τὸ πολύπαθο ἄγαλμα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη στὴν ὁδὸ Σταδίου, στὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν, ἔμπροσθεν τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἄγαλμα ἐκαθαρίσθη ἀπὸ εἰδικὸ συνεργεῖο μὲ τὴν χρηματικὴ συνεισφορὰ τῆς Alpha Bank. Μετὰ τὴν ἀναγραφή τῶν συνθημάτων, οἱ σύγχρονοι βάνδαλοι, ἐπικαλούμενοι μεγαλόστομες θεωρίες περὶ ἐλευθερίας καὶ κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, προχώρησαν στὴν καταστροφὴ ἀγαλμάτων, τὰ ὅποια εὐρίσκοντο σὲ δημοσίους χώρους. Ποιητές, καλλιτέχνες καὶ ἥρωες εὐρέθησαν στὸ στόχαστρο τῶν κοινωνικῶν μας ἐπαναστατῶν, οἱ ὅποιοι ἄλλα ἐκ τῶν ἀγαλμάτων ἐμουνητίζοντο, ἄλλα

Μνημεῖο τοῦ Λυσικράτους (Φανάρι τοῦ Διογένη) στὴν Πλάκα.

ἀπεκεφάλισαν καὶ ἄλλα συνέτριψαν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν πολεμικὸ ὕλικὸ ἐκ τῶν θραυσμάτων τους (ὅπως τὴν ἀλυσσοδεμένη Βόρειο Ἥπειρο στὴν ὁδὸ Τοσίτσα, παραπλευρῶς τοῦ Πολυτεχνείου, φωτο 3).

Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων, γιὰ τὴν προστασία τῶν ὑπολοίπων ἀγαλμάτων, τὰ ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὴν θέσι τους καὶ τὰ ἐφύλαξε σὲ ἀποθήκες. Ἐξήγγειλε, μάλιστα, μεγαλόπνοο πρόγραμμα υἱοθεσίας συγκεκριμένων ἀγαλμάτων ἀπὸ νηπιαγωγεία καὶ δημοτικὰ σχολεῖα, γιὰ νὰ τὰ φροντίζουν. Αὐτὴ ἡ υἱοθέτησις δὲν γνωρίζομε ἐὰν τελικῶς θὰ διαφυλάξῃ σῶα τὰ ἀγάλματα, ἀφοῦ τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα δὲν δύ-

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ κύματος τοῦ βανδαλισμοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι εὐκόλος ὑπόθεσις καὶ δὲν γίνεται μόνον μὲ τὴν καλυτέρα ἀστυνόμευσι. Χρειάζεται ἕνας γενικώτερος ξεσηκωμὸς τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, οἱ ὅποιοι εὐθαρσῶς καὶ σαφῶς νὰ καταδικάσουν τὰ φαινόμενα αὐτὰ ὡς φαινόμενα παρακμῆς καὶ ἐπιστροφῆς στὸν πρωτογονισμό.

ναται νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους του τὸν βανδαλισμὸ καὶ τὴν βεβήλωσι τῶν μνημείων τέχνης καὶ πολιτισμοῦ.

Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς βανδαλισμοὺς θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μερικὰ ἀκραῖα παραδείγματα. Ἡ πρώτη περίπτωσις εἶναι τὸ Φανάρι τοῦ Διογένητος στὴν Πλάκα (φωτο 1), ἔργο τοῦ 335 π.Χ. Ὁ βανδαλισμὸς ἐξεδηλώθη μὲ τὴν ἀναγραφὴ συνθήματος κατὰ τῶν «στρατοπέδων κράτησις τῶν προσφύγων» ἀπὸ αὐτοαποκαλουμένους ἀναρχικοὺς. Εἰδικὸ συνεργεῖο ἀνέλαβε νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὸ μνημεῖο ἀπὸ τὴν φθορὰ τῶν χημικῶν τοῦ σπρέϋ. Ἀρχαῖο μνημεῖο ἐβανδαλίσθη πρὸς προβολὴ δῆθεν δικαίων αἰτημάτων. Δευτέρω περίπτωσις ἦταν ὁ ἀποκεφαλισμὸς τοῦ ἀγάλματος τῆς ἡρώιδος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως Λέλας Καραγιάννη. Ἡ γυναῖκα ἡ ὁποία παραμέρισε τὴν οἰκογένειά της καὶ ἐθυσίασε τελικῶς τὴν ζωὴ της γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς χώρας ἀπὸ ξένο κατακτητὴ δὲν θεωρεῖται ἤρωος ἀπὸ τοὺς συγχρόνους βανδάλους καὶ πρότυπο Ἕλληνας. Γι' αὐτοὺς ἤρωες καὶ πρότυπα εἶναι μόνον οἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες «κοινωνικοὶ ἐπαναστάτες» καὶ τὰ θύματα στὸν πόλεμο μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ κράτος. Τρίτῃ περίπτωσις εἶναι ἡ βεβήλωσις ἱερῶν χώρων (λατρείας καὶ κοιμητηρίων). Μάλιστα γιὰ τὸ φαινό-

Προτομὴ τῆς Λέλας Καραγιάννη, στὴν ὁδὸ Τσοῦτσα.

μενο αὐτὸ ὑπάρχει εἰδικὴ μελέτη τῆς Γενικῆς Γραμματείας Θρησκευμάτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη καὶ στὴν ὁποία διαβάζομε γιὰ ἑκατοντάδες κρούσματα ἐπιθέσεων κατ' ἐξοχὴν σὲ ὀρθόδοξους ναοὺς καὶ χώρους λατρείας καὶ δευτερευόντως σὲ χώρους λατρείας ἄλλων θρησκειῶν καὶ ὁμολογιῶν (βλ. Ἔκθεσις 2015. Περιστατικὰ εἰς βάρος χώρων θρησκευτικῆς σημασίας στὴν Ἑλλάδα). Οἱ ἐπιθέσεις αὐτὲς ἀφοροῦν στὴν ἀναγραφὴ συνθημάτων καὶ συμβόλων ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῶν ναῶν (ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων), ἀλλὰ καὶ στίς ἀπόπειρες μεγαλυτέρας καταστροφῆς μὲ τὴν ρίψι ἐμπρηστικῶν μηχανισμῶν. Τετάρτη περίπτωσις εἶναι ἡ ἀναγραφὴ συνθημάτων μέσα σὲ περιοχὲς φυσικοῦ

Η σκλαβωμένη Βόρεια Ήπειρος στην οδό Τσιτσα, αποκεφαλισμένη και κατεστραμμένη από βανδάλους. Για το άγαλμα αυτό έχει γράψει ποίημα η Κική Δημουλά.

κάλλους, όπως μονοπάτια και φαράγγια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το φαράγγι του Βουραϊκού, στο οποίο κινείται ο οδοντωτός σιδηρόδρομος. Σε κάθε πρόσφορο μέρος (βράχο, τοίχο σε τούννελ, άκομη και σε δένδρα) οί κοινωνικοί αναμορφωτές αφήνουν τὰ ἴχνη τῆς παρουσίας τους, συνδυάζοντες τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου (τὴν ἐκδρομὴ μετὰ τὴν ἐπανάσταση).

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ κύματος τοῦ βανδαλισμοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι εὐκόλος ὑπόθεσις καὶ δὲν γίνεται μόνον μετὰ τὴν καλύτερα ἀστυνόμεισι. Χρειαζέται ἓνας γενικώτερος ξεσηκωμὸς τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, οἱ ὅποιοι εὐθαρσῶς καὶ σαφῶς νὰ καταδικάσουν τὰ φαινόμενα αὐτὰ ὡς φαινόμενα παρακμῆς καὶ ἐπιστροφῆς στὸν πρωτογονισμό. (Βλ. μιὰ πρώτη προσέγγισι στὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ

κ. Ἀνδρέα Δρυμιώτη, «Ὁ βανδαλισμὸς ὡς ἐξεγερτικὴ πρακτικὴ», *Καθημερινὴ* 18-19 Ἰουνίου 2016, στὸ ὅποιο παρατίθενται καὶ τὰ «ἐπιχειρήματα» τῶν βανδάλων). Οἱ πράξεις αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ ψυχὲς οἱ ὁποῖες ἔχουν ἤδη βανδαλισθῆ ἀπὸ ιδέες ἀντιανθρωπιστικὲς, μίσους καὶ ἀπουσίας νοήματος τῆς ζωῆς. Ὁ μεγάλος λογοτέχνης Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ ἔγραφε ὅτι «ἡ ὁμορφιὰ θὰ σώσει τὸν κόσμον». Αὐτὴν τὴν αἴσθησι τῆς φιλοκαλίας θὰ πρέπει ἐμεῖς οἱ συνειδητοὶ χριστιανοὶ νὰ ἐμπνεύσωμε εἰς ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, γιὰ νὰ σέβωνται πρῶτα τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο μετὰ τὴν θεϊκὴς του καταβολὴς καὶ ὕστερα τὰ δημιουργήματα τῶν ἀνθρώπων μνημεῖα καὶ κτήρια.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΟΥ ΤΟΝ ΘΥΜΗΘΗΚΑΤΕ ΤΟΝ ΦΑΛΜΕΡΑΓΙΕΡ;

Αλγεινή ἐντύπωση προκάλεσε πρὸ ὀλίγων μηνῶν δημοσίευμα τῆς ἔγκριτης ἐφημερίδας *Καθημερινή* (Στέφανος Κασιμάτης, «Αριστερά τοῦ μίσους, δεξιά τῆς ἀμνησίας», 2 Νοεμβρίου 2016), τοῦ ὁποῦο ὁ συντάκτης, υἱοθετώντας μιὰ πολιτικὴ ἴσων ἀποστάσεων ἀπὸ τὶς ὑπερβολὲς τόσο τῆς Ἀριστερᾶς ὅσο καὶ τῆς Δεξιᾶς, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς ἀπίστευτα:

«Δὲν χρειάζεται νὰ διαβάξεις, ἂν σοῦ φτάνουν μερικὰ στρεβλὰ καὶ ἀποσπασματικά τσιτάτα τῆς επίσημης ἐθνικῆς ιδεολογίας. Τί νὰ τὴν κάνεις τὴ γνώση, ἂν σοῦ ἀρκεῖ ἓνα αἴσθημα φυλετικῆς ἀνωτερότητας; Οἱ πολιτικοὶ τῆς Δεξιᾶς δὲν διάβασαν ποτέ, λ.χ., τὸν Φαλμεράιερ. Ἀρκέστηκαν στὴ δαμινοποίηση τοῦ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ 19^ο αἰῶνα – ἐν μέρει φυσιολογική, γιὰ τὰ δεδομένα μιᾶς χώρας πλήρως συγκεντρωμένης τότε στὴ διαδικασία τῆς κατασκευῆς ἔθνους (sic!). Ἄν τὸν διάβαζαν, θὰ διαπίστωναν ὅτι ὁ Φαλμεράιερ κατεδαφίζει (sic!) μὲν τὸ ἐπιχείρημα τῆς συνέχειας τοῦ αἵματος, ἀλλὰ ὑποστηρίζει τὸ ἐπιχείρημα τῆς γλωσσικῆς συνέχειας, τὸ ὁποῖο καὶ εἶναι τὸ ἀποδεκτὸ σήμερα».

Νὰ θυμίσουμε ὅτι ὁ Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861) εἶναι ὁ Βαυαρὸς (μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Τυρόλο) περιηγητῆς, ἱστορικός, πολιτικός καὶ δημοσιογράφος ὁ ὁποῖος ἔχει ταῦτίσει τὸ ὄνομά του μὲ τὴν προκλητικὴ θεωρία ποῦ ὑποστήριξε στὰ ἀμέσως μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση χρόνια γιὰ τὴ φυλετικὴ καταγωγὴ τῶν Νεοελλήνων. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Fallmerayer (ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε στὸ ἔργο του

Ἱστορία τῆς χερσονήσου τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν Μεσαίωνα – Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters, 1830 καὶ 1836), οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες δὲν εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀφοῦ ἡ κἀθοδος τῶν σλαβικῶν φύλων στὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα μεταξὺ 6^{ου} καὶ 8^{ου} αἰ. μ.Χ., καθὼς καὶ ἀλβανικῶν πληθυσμῶν σὲ ἐπόμενους αἰῶνες, ἐξαρᾶνισε πλήρως τὴν ἀρχαία φυλὴ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ προκλητικὸ –ἀκόμα καὶ στὴ διατύπωσή του– συμπέρασμα τοῦ Fallmerayer εἶναι:

«Ὅτε μιὰ ἀπλὴ σταγόνα αἵματος, γνησίου ἑλληνικοῦ αἵματος, δὲν τρέχει στὶς φλέβες τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας». Καὶ ἄλλοῦ: «Τὰ ἀθάνατα ἔργα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ μερικὰ ἐρείπια ποῦ βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα ἀποτελοῦν τώρα τὴ μόνη ἀπόδειξη πὼς πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὑπῆρχε ἓνας λαὸς σὰν τοὺς Ἕλληνες». Τόσο ἀπλᾶ!

Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ προκλητικὸ συμπέρασμα φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ ἀνεπιφύλακτα ὁ ἀρθρογράφος τῆς *Καθημερινῆς*, γράφοντας ὅτι ὁ Fallmerayer «κατεδαφίζει (sic!) τὸ ἐπιχείρημα τῆς συνέχειας τοῦ αἵματος».

Ἄν θέλει ὅμως κάποιος νὰ σχηματίσει μιὰ καλύτερη εἰκόνα περὶ τοῦ τί ἀκριβῶς εἶναι «κατεδάφισις», θὰ ἀρκοῦσε νὰ διαβάσει τὴ δι' ἐπιστολῆς ἀπάντησι στὸν ἀνιστόρητο ἀρθρογράφο τῆς *Καθημερινῆς*, δημοσιευμένη στὴν ἴδια ἐφημερίδα στὶς 14 Δεκεμβρίου 2016, τοῦ Ὁμότιμου Καθηγητῆ τῆς Γενετικῆς Κώστα Τριανταφυλλίδη, διαπρεπέστα-

του Έλληνα γενετιστή και πανεπιστημιακού, επί μακρόν Προέδρου του Τμήματος Βιολογίας του Α.Π.Θ. Ο Κώστας Τριανταφυλλίδης δεν κατεδαφίζει άπλως, αλλά πραγματικά κονιορτοποιεί τους ανιστόρητους ισχυρισμούς του επίμαχου δημοσιεύματος της *Καθημερινής*, έπικαλούμενος συγκεκριμένες νεώτατες έρευνες από τον χώρο της Γενετικής,

ριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, 246 σελ.).

Και ως μη νομισθεί ότι χρειαζόταν να περιμένουμε τις σύγχρονες γενετικές έρευνες να ξεσκεπάσουν την άπατη ή άνοπσία του Fallmeyer. Ήδη τον 19^ο αιώνα, ο σπουδαίος Σλοβένος γλωσσολόγος Jernej Koritar έπεσήμανε τα τραγικά φιλολογικά λάθη στα όποια ύποπίζει ο Fallmeyer. Την ίδια

Μια θεωρία που έχει άμετάκλητα κριθεί αντιεπιστημονική και ανιστόρητη θα έπρεπε κανονικά να ανήκε όριστικά στο παρελθόν. Αλλά τα πράγματα αποδεικνύεται ότι δεν είναι τόσο άπλᾶ. Τί κι αν έχει αποδειχθεί περίτρανα τὸ ανιστόρητο τῆς θεωρίας τοῦ Fallmeyer; Κάποιοι δὲν διστάζουν νὰ τὴν «ξεθάβουν», ἀκόμα καὶ σήμερα, ὅταν κρίνουν ὅτι αὐτὴ ἐξυπηρετεῖ τὰ ὅποια, ποικιλώνυμα συμφέροντά τους. Καὶ αὐτὸ εἶναι θλιβερό...

οί όποίες, όπως γράφει, έρχονται «σὲ πλήρη αντίθεση με τις λανθασμένες απόψεις τοῦ Φαλμεράγιερ», και συμπεραίνοντας ότι «τὰ γενετικά στοιχεία απορρίπτουν τὴ θεωρία τοῦ Φαλμεράγιερ περὶ τῆς ασυνέχειας τοῦ αἵματος τῶν Ἑλλήνων!» Σημειωτέον ὅτι ὁ Κώστας Τριανταφυλλίδης εἶναι τὸ πλέον κατάλληλο πρόσωπο νὰ ἀπαντήσει στὸ επίμαχο δημοσίευμα τῆς *Καθημερινῆς*, καθὼς, πέραν τοῦ δεδομένου ἐπιστημονικοῦ του κύρους, ἔχει ἀσχοληθεῖ διὰ μακρῶν μετὸ συγκεκριμένο ἀκριβῶς θέμα στὴ μονογραφία του *Ἡ γενετικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Τὸ DNA τῶν Ἑλλήνων* (Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2013¹ καὶ 2014², 426 σελ.), «έργο ζωῆς τοῦ συγγραφέα», ὅπως σημειώνεται στὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου, καὶ στὸ ἀκόμη πιὸ πρόσφατο καὶ περισσότερο ἐκλαϊκευμένο *Ἡ γενετικὴ καταγωγή τῶν Ἑλλήνων* (Εκδόσεις Κυ-

έποχή, οί ιστορικοί Johann Zinkeisen καὶ Karl Hopf κατέδειξαν περιφανῶς τὸ ανιστόρητο τῶν ισχυρισμῶν του καὶ τὴν πλήρη ἀυθαιρεσία στὸν τρόπο μετὸν ὅποιο προσεγγίζει καὶ ἐρμηνεύει τις πηγές. Στὴν Ἑλλάδα, συντριπτικὴ ἀπάντηση στὸν Fallmeyer ἔδωσε μετὸν ἰδιαιτέρη μελέτη ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος (*Περὶ ἐποικίσεως σλαυικῶν τινῶν φύλων εἰς τὴν Πελοπόννησον*, Ἀθήνα 1843). Ἀλλὰ καὶ στὴν πατρίδα τοῦ Fallmeyer, οί θεωρίες του ἀπορρίφθηκαν ἀπὸ τὴ Βαυαρικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν καὶ Κλασικῶν Μελετῶν ὡς «ὑποκειμενικὲς καὶ ἀντιεπιστημονικὲς».

Κανονικά, ὅλα θὰ έπρεπε νὰ τελειώσουν ἐδῶ, ἤδη ἀπὸ τὸν 19^ο αἰῶνα. Πράγματι, γιατί θὰ έπρεπε νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ μιὰ θεωρία που ἔχει κριθεῖ ανιστόρητη καὶ ἀντιεπιστημονική; Καὶ ὅμως. Ἡ ανιστόρητη θεωρία τοῦ Fallmeyer ἔχει ἀνασυρθεῖ κατὰ καιροῦς,

όταν έχει κριθεί ότι εξυπηρετεί ποικίλες πολιτικές σκοπιμότητες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, εϋθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἡ θεωρία τοῦ Fallmerayer ὑπηρετοῦσε συγκεκριμένες πολιτικές. Ἦταν ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀπασχολεῖται ἐντονώτατα μὲ τὸ λεγόμενο Ἀνατολικὸ Ζήτημα. Καὶ ἡ θεωρία τοῦ Fallmerayer ἐξυπηρετοῦσε ἄριστα τὴ ρωσοφοβικὴ πολιτικὴ τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν δυνάμεων, ποὺ ἤθελε μὴ ἰσχυρὴ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ὡς ἀνάχωμα ἐναντι τοῦ κινδύνου τῆς πρὸς νότον ἐξαπλώσεως τῶν Ρώσων: ὁ ἀφανισμὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἦταν μὴ προειδοποίηση ἀπὸ τὸ παρελθὸν γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς σλαβικῆς ἐξαπλώσεως.

Χρειάστηκε νὰ περάσει περισσότερο ἀπὸ ἕνας αἰώνας, γιὰ νὰ ἔλθουν νέες σκοπιμότητες νὰ «νεκραναστήσουν» τὸν Fallmerayer καὶ τὴν ἀνιστόρητη θεωρία του. Πιὸ συγκεκριμένα, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς γερμανικῆς Κατοχῆς στὴν Ἑλλάδα ἡ ναζιστικὴ προπαγάνδα «ξεθάρπη» τὸν Fallmerayer, σὲ μὴ προσπάθεια νὰ ἀπενοχοποιήσει τοὺς Γερμανοὺς ἀξιωματικοὺς γιὰ τὰ ἐγκλήματα ποὺ διέπρατταν εἰς βῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ: Ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες δὲν ἦταν... Ἕλληνες, ἀλλὰ Σλάβοι, ἄρα ἦταν ὑπάνθρωποι, καὶ ἐπομένως ἦταν σωστὸ νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς τέτοιοι...

Ἐβδομῆντα χρόνια μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, νέες σκοπιμότητες ἦλθαν νὰ «ξεθάψουν» ἐκ νέου τὸν Fallmerayer. Βρισκόμαστε στὸ καλοκαίρι τοῦ 2015, ὅταν ἡ διαμορφωθείσα κατάστασις ἔκανε νὰ φωντάνουν (κυρίως στὴ Γερμανία) οἱ φωνὲς περὶ ἐξωθήσεως τῆς Ἑλλάδας ἐκτὸς Εὐρωζώνης. Τότε, στὶς 11 Ἰουλίου 2015, ἡ γερμανικὴ ἐφημερίδα *Die Welt* δημοσίευσε ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ Ἑλλάδα κατέστρεψε ἥδη μία φορὰ

τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξι» (Berthold Seewald, »Griechenland zerstörte schon einmal Europas Ordnung«). Αὐτὴ ἡ φορὰ κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν ἐφημερίδα, ἡ Ἑλλάδα «κατέστρεψε τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξι» ἦταν... ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου! Καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ τάξι ποὺ κατέστρεψε τότε ἡ Ἑλλάδα ἦταν... ἡ Ἱερὰ Συμμαχία! Ἡ ἐφημερίδα σχολίαζε ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι παρασύρθηκαν τότε ἀπὸ τὸν ρομαντισμὸ τους καὶ θυσιάσαν τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξι, γιὰ νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα, βλέποντας τοὺς Νεοέλληνες ὡς ἀπογόνους τοὺς Περικλῆ, καὶ ὄχι ὡς ἕνα συνονθύλευμα Σλάβων, Βυζαντινῶν καὶ Ἀλβανῶν... Τὸ ἴδιο λάθος, συνέχισε ἡ ἐφημερίδα, ἔκαναν οἱ Εὐρωπαῖοι γιὰ μία ἀκόμα φορὰ, ὅταν ἐπέτρεψαν τὸ 1980 στὴν Ἑλλάδα νὰ μπεῖ «στὸ εὐρωπαϊκὸ πλοῖο», στὴν εὐρωπαϊκὴ οἰκογένεια. Καὶ τὸ ἄρθρο ἔκλεινε μὲ τὸ καυστικὸ σχόλιο: «Τὶς συνέπειες τὶς θαυμάζουμε καθημερινά» (»Die Folgen sind täglich zu bestaunen«).

Τὰ παραπάνω προβληματίζουν. Καὶ προσέξτε: Δὲν προβληματίζουν ὅσους πιστεύουν στὸν Θεό. Δὲν προβληματίζουν ὅσους πιστεύουν στὴν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Προβληματίζουν –καὶ ἀξίζει νὰ προβληματίζονται– ὅσους πιστεύουν στὴν ἐπιστήμη. Μία θεωρία ποὺ ἔχει ἀμετάκλητα κριθεῖ ἀντιεπιστημονικὴ καὶ ἀνιστόρητη θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἀνῆκε ὀριστικὰ στὸ παρελθόν. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ. Τί κι ἂν ἔχει ἀποδειχθεῖ περὶ τὸ ἀνιστόρητο τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer; Κάποιοι δὲν διστάζουν νὰ τὴν «ξεθάψουν», ἀκόμα καὶ σήμερα, ὅταν κρίνουν ὅτι αὐτὴ ἐξυπηρετεῖ τὰ ὅποια, ποικιλῶνυμα συμφέροντά τους. Καὶ αὐτὸ εἶναι θλιβερό...

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Εἰς μνημόσυνον ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡ. ΦΡΑΓΚΟΣ

Συνεπληρώθη περίπου ἕνας χρόνος ἀπὸ τὴν ἐκδημία τοῦ ἀεμνήστου Ἀλεξάνδρου Φράγκου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ζωὴν του ὑπῆρξεν ἕνας ἀγνός, εἰλικρινὴς καὶ πιστὸς πνευματικὸς στρατιώτης τῆς παρατάξεως τοῦ Χριστοῦ στὸν Κόσμο.

Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Χρ. Φράγκου ἦταν ἀφιερωμένη στὴ διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος καὶ στὸν πόθον γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ Χριστιανικοῦ βιώματος στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀριστοῦχος Ἀρχιτέκτονας τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, εἶχε ὑψηλὴ ἐπίδοσιν ἐπιστημονικοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ ἀξιοζήλευτα προσόντα γιὰ μιὰ ἐπιτυχεῖ ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία. Καρπὸς ὅλων αὐτῶν ἦταν ὁ σχεδιασμὸς καὶ ἡ ὑλοποίησιν μιᾶς σειρᾶς ἐπιτυχημένων Ἱερῶν Ναῶν. Ὅλα του ὅμως τὰ προσόντα καὶ ὅλες τὶς ἄνω τοῦ μέσου ὄρου ἐπιστημονικὲς του δυνατότητες τὰ εἶχε θέσει στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς πνευματικῆς ἀποστολῆς του γιὰ ἕναν Χριστιανικὸ πολιτισμὸ.

ὑπὸ τὴν εὐθύνην του ὡς Προέδρου τοῦ Σωματείου «Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς» ἐπραγματοποιήθη σειρὰ ὀλόκληρη ἐκδόσεων, βιβλίων τοῦ Καθηγητοῦ Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοσιν καὶ κυ-

κλοφορία ἐπὶ τριακονταετία τοῦ περιοδικοῦ *Συζητήσεις*, ὄργανου τοῦ Σωματείου «Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς».

Ὁ ἀεμνήστος Ἀλέξανδρος Φράγκος ὑπῆρξε ἐκ τῶν ἀμέσων συνεργατῶν τοῦ ἔργου τοῦ Καθηγητοῦ Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη καὶ τῆς πολυσχιδοῦς πνευματικῆς δημιουργίας του.

Ἐπίμονος καὶ ἀποφασιστικὸς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος εἰς τὴν ζωὴν του, μέχρι τῆς τελευταίας του ἐβίωσε τὴν ἀποστολὴν του ὡς μαχητὴς ἐπὶ τῆς ἐπάλλξεως ποῦ εἶχεν ἐπιλέξει διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν δώρων ποῦ τοῦ εἶχε χαρίσει ὁ Θεός.

Ὅταν στὴ ζωὴ του ἦλθαν τὰ μεγάλα κτυπήματα –ὁ θάνατος τῆς νεωτάτης συζύγου του καὶ ὕστερα τῆς ἀγαπημένης του κόρης Μαρίας–, ὑπῆρξε ἕνα φωτεινὸ παράδειγμα βιωμένης πίστεως, καρτερίας καὶ προσευχῆς πρὸς ὅλους ποῦ τὸν ἐγνώριζαν.

Οἱ κατὰ καιροὺς συνεργάτες του καὶ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του φίλοι του θὰ τὸν ἐνθυμοῦνται πάντοτε ὡς ἄνθρωπον αὐστηρᾶς συνεπειᾶς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς προσωπικῆς του ἀποστολῆς γιὰ ἕναν Χριστιανικὸ πολιτισμὸ.

Πρωτοπρ. π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

Ἡ ἀνανέωσιν τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ με τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεσιν στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποῦ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081. Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ με ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνσιν τοῦ περιοδικοῦ (Καρότυπ 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνσιν με ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ με ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποῦ συναποστέλλεται με τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν προβλέπεται ἐπι-

βάρυνσιν με ταχυδρομικὰ τέλη.

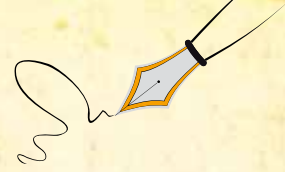
- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ με τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

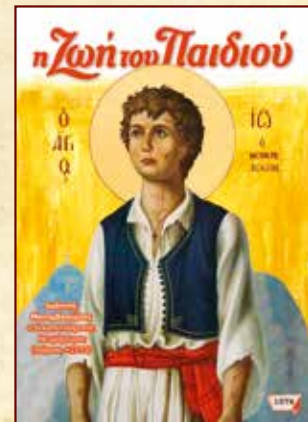
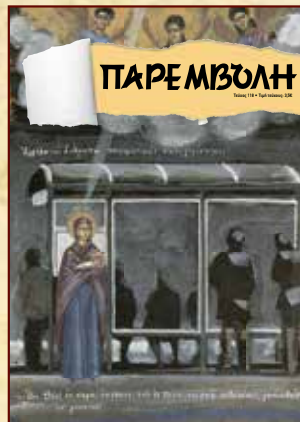
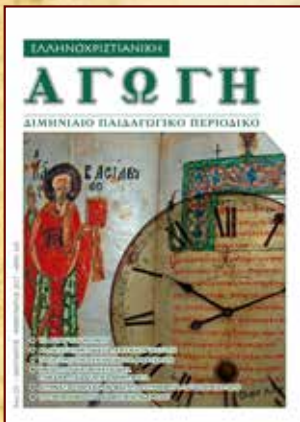
– IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Άξιζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική καί κοινωνική της παρουσία.

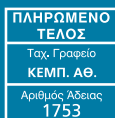

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τόν ένθουσιασμό της νεότητας και τή σφραγίδα της πίστης και της παιδείας.

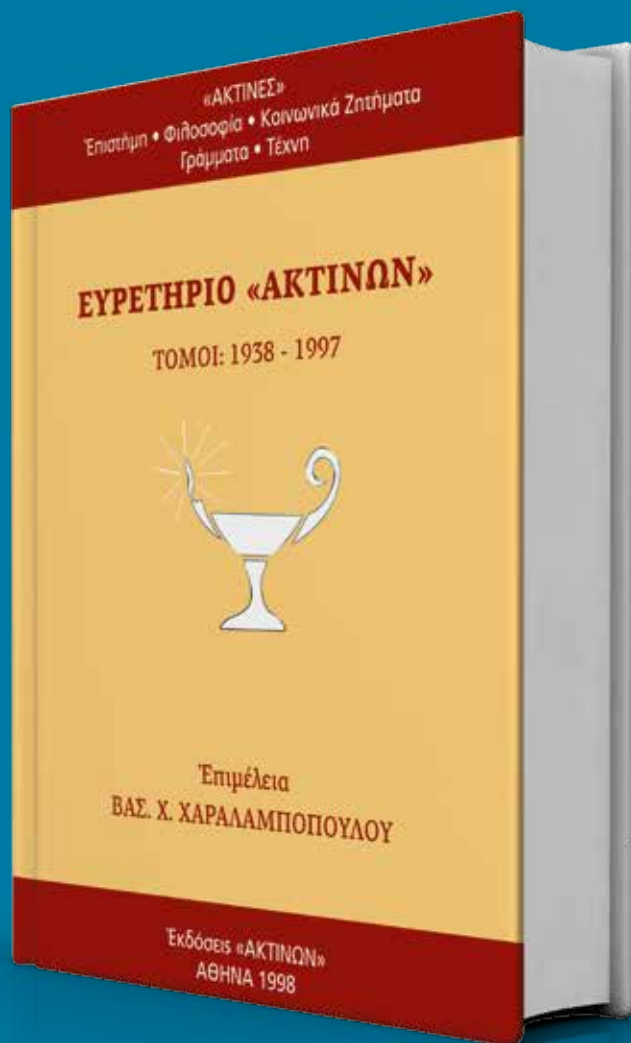
Το μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεί από τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος για τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023